TussenRuimte

MISSIONAIR • INTERCULTUREEL • VERBINDEND

HET LICHAAM VAN CHRISTUS KAN NIET ADEMEN

2020 | 4

Kennismaken met tijdschriften op het gebied van kerk, theologie en samenleving?

Kijk voor onze aanbieding op
www.kokboekencentrum.nl/kerkenwerk

KokBoekencentrum
tijdschriften

INHOUD

30 Was getekend

37 Column

50 Beeldmeditatie

52 Impressies

56 Kunst & cultuur
- *Film*
- *Muziek*
- *Boeken*
- *TR-tips*

62 Agenda

64 Vooruitblik

TR

4 REDACTIONEEL ONDERZOEK | Nienke Pruiksma
Het Lichaam van Christus kan niet ademen
Over kerken, theologie, Black Lives Matter, racisme en kolonialisme

10 REPORTAGE | Lilian Conceição da Silva & Antonio Amaro do Nascimento Filho
Pastoraat 'Zwarte omhelzing' in Zuid-Brazilië

16 DEBAT | Willem van 't Spijker – Hans Euser
De monoculturele zondagmorgenkerk
— Zou het oecumenisch palet niet veel rijker moeten zijn? (17)
— Het kan niet anders of de kerk krijgt kleur (19)

22 PORTRET | Josephine
Mag Josephine echt meedoen in jouw kerk?

27 ANTITHESE | Cobus van Wyngaard
Witheid en publieke theologie. Luisteren onderzocht

34 MENSEN IN BEELD | Nienke Pruiksma
'De boog van de geschiedenis buigen'

27 INTERVIEW | Renate Japenga
Father John Onoja, Nigeriaanse priester in Eindhoven:
'Meehelpen met de missie van Christus'

34 PERSPECTIEF | Alan Boesak
Gedékolonialiseerde menselijkheid
Zwarte theologie en de strijd om mensenrechten

TussenRuimte
missionair · intercultureel · verbindend

jaargang 13 | nummer 4 | december 2020
ISSN 0165-988X

TussenRuimte is een kwartaaltijdschrift voor missionaire en interculturele theologie dat verschillende christelijke stromingen verbindt en samengesteld wordt door een Nederlands-Belgische redactie.

TussenRuimte doet verslag van missionaire initiatieven, in woord en daad, lokaal en wereldwijd. Het tijdschrift wil vanuit het christelijk geloof inspireren en reflecteren op religies en culturen, met de bedoeling steeds opnieuw een proces van verstaan op gang te brengen. Zo kan ruimte ontstaan voor de betekenis van het evangelie in onze tijd.

TussenRuimte is een uitgave van de Nederlandse Zendingsraad (NZR) in samenwerking met MissieNederland, Prisma, de Verenigde Protestantse Kerk in België en Uitgeverij KokBoekencentrum in Utrecht.

© 2020 Uitgeverij KokBoekencentrum en de redactie van *TussenRuimte*
Overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Omslagfoto: Black Lives Matter, straat in St. Petersburg, Florida

Redactie
Rob van Essen, Jaap Haasnoot, Renate Japenga, Verry Patty, Nienke Pruiksma (hoofdredacteur), Thandi Soko-de Jong, P eter-Ben Smit, Alexander Villamil Morea-van Berkum

Eindredactie
Marieke van der Giessen-van Velzen | Redactie.AMG

Redactieadres
TussenRuimte
Nederlandse Zendingsraad
Hoofdstraat 51
3971 KB Driebergen
T (0343) 745 245
E tussenruimte@zendingsraad.nl
W zendingsraad.nl/tussenruimte

Foto's en illustraties
CityofStPete/flickr.com (omslag), Dyana Wing So/unsplash.com (5), sarahwillsphoto/instagram (6-1), munshots/unsplash.com (6-2) Becker1999/flickr.com (6-3, 16, 27), drbutoni/flickr.com (8/9), Abraço Negro (12-15), Sarah/flickr.com (22), Commonwealth Secretariat/flickr.com (25), Antonie Frank/flickr.com (29), coreyoconnell/unsplash.com (34), duncan/flickr.com (35), Thomas Altfather Good/flickr.com (45), Tim Brown/flickr.com (46), UNstudio (64)

Vormgeving en basis-layout
Peter Slager | Garage bno

Abonnementenadministratie
VBK | media, abonnementen
Postbus 13288
3507 LG Utrecht
T 088 – 700 2780 (09.00-12.00)
E abonnementen@kok.nl

Abonnementen
Een jaarabonnement in Nederland kost € 46,50 per automatische incasso (per factuur € 47,50).
In het buitenland: € 63,00. Studentenabonnement: € 30,30.
Losse nummers: € 13,50 (exclusief porto).
Proefabonnement van twee nummers: € 18,00.
Het abonnementsjaar loopt van januari tot en met december. Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, tenzij minimaal drie maanden voor het einde van de abonnementsperiode schriftelijk is opgezegd. Adreswijzigingen graag drie weken voor de ingangsdatum schriftelijk doorgeven.

Deze uitgave is gedrukt op papier van verantwoorde herkomst.

Het Lichaam van Christus kan niet ademen

Over kerken, theologie, Black Lives Matter, racisme en kolonialisme

Toen eind mei ook in Nederland de publieke verontwaardiging over racisme overkookte en door het hele land demonstraties plaatsvonden, besloten we als redactie een themanummer van *TussenRuimte* over racisme te maken.

Inleiding

Maar waar begin je bij dit thema? Als je dicht bij de aanleiding blijft, de Black Lives Matter-protesten, moet je vooral kijken naar het racisme waar zwarte mensen sinds eeuwen onder lijden, met een focus op het Atlantisch gebied. Maar is racisme niet veel breder dan alleen wit en zwart? En inclusief bijvoorbeeld islamofobie en antisemitisme? En wat wordt er bedoeld met die termen? Heb je het dan over huidskleur of over historisch en cultureel geconstrueerde posities in de samenleving? Beland je zo niet in een discussie die heel erg berust op de situatie in de Verenigde Staten, die niet parallel loopt met racisme in Nederland? Komen niet op alle continenten vormen van racisme voor? En als je naar Nederland en racisme kijkt, is dan het verleden 'in de Oost' niet even relevant als dat 'in de West'?
Het bleek een complex thema. Want wat voor de één een relevante vraag is, is voor de ander heel problematisch. Er was echter vanaf het begin in de redactie een grote motivatie en betrokkenheid om racisme als generationeel onrecht aan de orde te stellen, te erkennen als zonde, en te kijken hoe vanuit verschillende christelijke tradities en achtergronden bijgedragen wordt aan een toekomst zonder racisme.
Uiteindelijk vertrekt dit nummer vanuit de directe aanleiding van de Black Lives Matter-protesten en de vragen die deze beweging oproept vormen een rode draad tussen de artikelen. Daarom is ook gekozen voor de titel: 'Het lichaam van Christus kan niet ademen'. De noodkreet om adem van George Floyd (en anderen) die door racistisch gemotiveerd geweld om het leven zijn gekomen wordt een oproep aan de kerk, het metaforisch lichaam van Christus, om haar solidariteit uit te spreken en te leven naast degenen die door dit geweld worden geraakt. Want als een deel van dit lichaam niet kan ademen, dan kan het hele lichaam niet ademen (1 Korintiërs 12:12).
Het afsnijden van de adem van het lichaam van Christus is een confronterende beeldspraak. Niet voor niets zijn de adem en de Heilige Geest nauw met elkaar verbonden:

het is dat wat leven geeft en leven onderhoudt. Eberhard Jüngel legt een verband tussen het ademen van de kerk en missie en evangelisatie als hij schrijft:

> 'Als het christendom zou kunnen ademen, als het zou kunnen pauzeren en diep adem zou halen, dan zou het leren dat in het ademhalen een tweetal genades zijn. En beiden, het moeten inademen en het kunnen uitademen, zouden ervaren worden als een genade waar ze niet zonder kan leven. Inademend keert de kerk in zichzelf, uitademend treedt ze naar buiten.'
>
> *(Jüngel 2000, 203)*

Jüngel laat zien hoe beide functies elementair zijn voor de kerk: zowel het in- als uitademen zijn nodig om een missionaire en evangeliserende kerk te zijn. De kerk bestaat niet zonder die balans. De adem – in en uit, naar binnen keren en naar buiten treden – houdt de kerk in leven. In die beweging kan de kerk het ademende levende lichaam van Christus zijn en, verbonden in solidariteit met allen die zich de adem benomen zien, brood en leven voor allen worden.

> 'Want geloven in Jezus Christus betekent geloven in de persoon waarin God en mens voor altijd één werden, zodat God kon delen in onze dood en wij in Gods leven.'
>
> *(Jüngel 2000, 210)*

Deze inleiding op dit themanummer wil een aantal van de vragen en discussies die Black Lives Matter oproept aantippen. De eerste paragraaf steekt in bij de termen 'zwart' en 'wit': wat wordt daarmee aangeduid? Vervolgens wordt er gekeken naar de Black Lives Matter-beweging: wat was de aanleiding en wat is hun inzet? Daarna volgt een paragraaf die ingaat op hoe racisme in de moderne tijd als sociale constructie ontstond, zich ontwikkelde en doorwerkt tot op de dag van vandaag. De laatste paragraaf benoemt de inhoud van deze *TussenRuimte* en hoe deze thema's terugkomen in kerk, zending en samenleving vandaag.

Zwart-wit

Wat wordt er bedoelden met de termen 'zwart' en 'wit'? Gloria Wekker refereert aan zwart en wit als politieke en culturele concepten. Ze citeert de Brits-Jamaicaanse wetenschapper Stuart Hall die zwart wil losmaken van een biologische categorie en het als een historisch, cultureel en politiek ingebedde betekenisgever beschouwt. Wit is eenzelfde categorie, maar Wekker voegt toe dat witheid verwijst naar 'een serie locaties die historisch, sociaal, politiek en cultureel worden voortgebracht en bovendien intrinsiek zijn verbonden met zich ontvouwende relaties van dominantie' (Wekker 2018, 40). De betekenis van zwart en wit is dus complexer dan een huidskleur en/of een afkomst alleen.
Dit roept de vraag op of bijvoorbeeld moslims of mensen van Aziatische afkomst (overigens beide verre van homogene groepen) ook zwart zijn? Zij hebben immers ook de sociale locatie van 'ander' in samenlevingen waar de dominante groep wit is. Zij delen echter niet dezelfde historische, culturele en politieke inbedding van hen die een Afrikaanse erfenis hebben. Als betekenisgever van verschil verwijst zwart volgens Hall primair naar Afrika en de Afrikaanse diaspora. Dit is niet essentialistisch bedoeld: door de eeuwen heen is zwart hybride geworden, vermengd geraakt in dialoog en strijd met andere culturen. Op het moment dat zwart exclusief naar biologie of genetica verwijst en gebruikt wordt om lijnen te trekken, wordt de geschiedenis ontkent en wordt in feite racisme bevestigd (Hall 1993, 110-111). In die lijn van denken is wit dus een betekenisgever die naar Europa en de Europese diaspora verwijst.
De paradox is dat zolang racisme een geleefde realiteit is, er nadruk gelegd moet worden op de politieke en culturele betekenissen die verbonden worden aan huidskleur, terwijl we daar juist aan voorbij willen. De spanning tussen biologie en politiek-culturele constructie laat zich voelen. Om over de ongelijkheid en de onrechtvaardigheid van dominantie en ondergeschiktheid heen te komen, moet een deconstructie plaatsvinden: hoe zijn we gekomen tot waar we zijn? Hiermee moge het ook nogmaals duidelijk zijn dat zwart en wit niet statisch zijn: ze veranderen met de tijd, per context en naar de sociale omstandigheden op een bepaalde plek en moment.

Black Lives Matter-demonstratie in Rotterdam

Black Lives Matter

Black Lives Matter is een beweging die in 2013 in de Verenigde Staten ontstond nadat degene die de 17-jarige Trayvon Martin had doodgeschoten (in 2012) was vrijgesproken. In de jaren die erop volgden ontwikkelde de beweging zich en liet steeds van zich horen als racisme een rol speelde wanneer door (politie)geweld een zwarte man of vrouw om het leven kwam. Black Lives Matter is geen centraal georganiseerde beweging, maar heeft wel een aantal fora en (informele) leiders – en die formule wordt ook in Nederland herhaalt. Op de website blacklivesmatter.com staat geschreven over de doelen van de beweging:

> We werken voor een wereld waarin zwarte levens niet langer systematisch het doelwit van eliminatie zijn.
> Wij bevestigen onze menselijkheid, onze bijdragen aan deze samenleving en onze veerkracht tegenover dodelijke onderdrukking.

Theoloog en psycholoog Hedwig Komproe geeft aan dat er een verschil is in hoe de

zwarte bevolking in de Verenigde Staten en in Nederland wordt behandeld:

> 'In Amerika is het allemaal keihard en zeer duidelijk. In Nederland is het subtieler en meer ondergronds, [...] maar het speelt hier wel degelijk.'
> *(Interview in* Uitgelicht! *van 2 juni 2020)*

Tijdens de manifestaties werden de verhalen van het geleefde racisme in Nederland gedeeld.

Waarom we 'Black Lives Matter' zeggen ...

Uit het streven van de Black Lives Matter-beweging komt een informele methodologie voort om het geweld tegen zwarte mensen aan de orde te stellen (zie de sectie Resources op www.blacklivesmatter.com). Naast een algemene oproep tot activisme, wordt zwarte en gekleurde mensen een aantal werkwijzen aangeboden om als gemeenschappen te genezen van de gevolgen van het geweld van systemisch racisme. Witten worden opgeroepen zich rekenschap geven van hun wit-zijn en wat dit betekent, de

onrechtvaardige verdeling van rechten en hun al te vaak stilzwijgende instemming in de status quo waarin zwarte levens er niet toe doen. Deze methodologie komt terug in dit nummer van *TussenRuimte*.

Racisme en kolonialisme

George M. Fredrickson schrijft in zijn werk *Racism. A Short History* dat het woord racisme uit de jaren dertig van de vorige eeuw stamt en verbonden is met de opkomst van het nazisme en de jodenvervolging. Het fenomeen bestond echter lang voordat er een naam aan werd gegeven en heeft diepe wortels in onder andere antisemitisme. Hoewel er geen consensus is over wat racisme precies is, geeft Fredrickson de volgende omschrijving:

> Mijn theorie of opvatting over racisme heeft dus twee componenten: verschil en macht. Het komt voort uit een mentaliteit die 'hen' als verschillend van 'ons' beschouwt op een manier die permanent en onoverbrugbaar is. Dit gevoel van verschil geeft een motief of reden om ons machtsvoordeel te gebruiken om de etnisch-racialel Ander op een manier te behandelen die we als wreed of onrechtvaardig zouden beschouwen als het zou worden toegepast op de leden van onze eigen groep. De mogelijke gevolgen van deze verbinding van houding en actie variëren van onofficiële maar alomtegenwoordige sociale discriminatie aan de ene kant van het spectrum, met door de overheid gesanctioneerde segregatie, koloniale onderwerping, uitsluiting, gedwongen deportatie (of 'etnische zuivering'), en slavernij onder de andere variaties op het thema. In alle uitingen van racisme, van de mildste tot de ernstigste, wordt de mogelijkheid ontkend dat de degenen die anderen racialiseren en zij die geracialiseerd worden in dezelfde samenleving naast elkaar kunnen bestaan, behalve misschien op basis van overheersing en onderwerping. Ook wordt elke notie verworpen dat individuen het etnisch-raciale verschil kunnen uitwissen door hun identiteit te veranderen.
> *(Fredrickson 2002, 9)*

Slavernij, racisme en de voortgaande (koloniale) overheersing van mensen die niet wit waren werden door de eeuwen heen op verschillende wijzen 'goed geredeneerd. Theologische pogingen zijn gedaan met de verwijzing naar Noachs vervloekte zoon Cham om slavernij goed te praten, maar die redenering heeft in de kerken altijd weerstand gevonden. In de achttiende eeuw wezen Carl Linnaeus en zijn collega-naturalisten aan verschillende 'rassen' bepaalde eigenschappen toe. De (laat-)achttiende-eeuwse 'fysiek antropoloog' Johann Friedrich Blumenbach schreef de verschillen tussen mensen qua huidskleur toe aan de omgeving waarin ze leefden, maar het menselijke prototype kwam uit de Kaukasus en was wit. Alle andere categorieën mensen stamden van de witte mens af en waren volgens hem een gedegenereerde vorm. Pas vanaf de negentiende eeuw werd witte superioriteit en beschaving – en de hiërarchie van rassen – als aangeboren beschouwd, waarmee een systeem van 'biologisch racisme' werd ingeluid. Dit systeem, dat verschillen in ras essentialiseerde, werd onderdeel van de ideologie

Muurschildering Black Lives Matter in Portland, Oregon

van natiestaten: bijvoorbeeld segregatie in de Verenigde Staten, antisemitisme in Duitsland en later apartheid in Zuid-Afrika (dat in alle contexten ook op verzet stuitte, zowel uit de onderdrukte groepen als uit delen van de dominante groepen).
Gloria Wekker schrijft in haar boek *Witte Onschuld. Paradoxen van kolonialisme en ras* (2017) over Nederlanderschap:

> Als je tot het Nederlandse volk wil behoren, moet je die eigenschappen die de collectieve verbeelding als niet-Nederlands beschouwt – zoals het spreken van een andere taal, het hebben van een exotische verschijning, het hebben van een kleurtje [...], het dragen van excentrieke kleding en het huldigen van excentrieke opvattingen, het aanhangen van een niet-christelijke religie, het bij zich dragen van herinneringen aan onderdrukking – zo snel mogelijk afschudden, en je best doen om te assimileren. [...] In de publieke sfeer is het assimilatiemodel van het monoetnicisme en monoculturalisme zo diepgeworteld, dat alle tekenen die duiden op een herkomst van elders moeten worden uitgewist. Uiteraard verkeren diegenen in het voordeel die fenotypisch kunnen doorgaan voor Nederlands, namelijk wit zijn. Het zijn migranten met een donkere of olijfkleurige huidskleur die er niet in slagen hun claim op het Nederlanderschap kracht bij te zetten of als legitiem aanvaard te zien worden.
>
> *(Wekker 2018, 16-17)*

De Nederlandse imperialistische geschiedenis heeft ervoor gezorgd dat racisme en het beeld van Nederlanderschap en Nederland als 'denkbeeldige gemeenschap' met elkaar verweven zijn geraakt. Het moge echter duidelijk zijn dat de geschiedenis van racisme in verschillende landen verschillende vormen heeft aangenomen door de eeuwen heen.

Racisme in kerk en theologie

Deze *TussenRuimte* vraagt specifiek naar de rol van kerken en theologie als het gaat om racisme in de dubbele methodiek van Black Lives Matter. Want het onrecht dat racisme is, gaat naar het hart van de kerk. En dat is al vanaf het begin van de twintigste eeuw, en intensiever na de Tweede Wereldoorlog, duidelijk gemaakt in de theologie en in de missiologie, zowel nationaal als internationaal. Helaas is er in deze bijdrage geen ruimte om daarop in te gaan. Maar racisme is en blijft een uitdaging: een continue vraag naar hoe het zit met machtsverhoudingen tussen zwart en wit en de implicaties daarvan voor kerk, samenleving, Gods missie.
In deze *TussenRuimte* komen reacties op de vragen die Black Lives Matter en racisme oproepen. Hoe wordt in kerkgemeenschappen – nu door Covid-19 op een wat laag pitje brandend – invulling gegeven aan het bestrijden van racisme? Hoe kan theologisch gereflecteerd worden op de impact van racisme en wat zijn de gevolgen daarvan? Hoe wordt in de kerk door zwarte gemeenschappen gewerkt aan genezing van het geweld dat racisme veroorzaakt? Hoe zijn zij een katalysator die bewustzijn creëert? Hoe delen zij de kracht en bijdrage van zwarte cultuur en bijbelinterpretatie vanuit zwart perspectief? Welke vragen roepen beeldende kunst, muziek en film op met betrekking tot racisme en de strijd tegen racisme?
Hopelijk dragen de artikelen in dit nummer bij tot reflectie, tot actie, tot gesprek, tot nog veel meer vragen, tot luisteren en tot een diep in- en uitademen dat leidt tot solidariteit en verbondenheid in de strijd om leven, ten volle.

Literatuur

— Eberhard Jüngel, 'To Tell the World about God. The Task for the Mission of the Church on the Threshold of the Third Millennium', in: *International Review of Mission*, jaargang 89 no. 353, 2000, 203-216
— George M. Fredrickson, *Racism. A Short History*, Princeton: Princeton University Press, 2002
— Stuart Hall, 'What is this "Black" in Black Popular Culture?', in: *Social Justice*, vol. 20 no. 1-2, 1993, 104-114
— Gloria Wekker, *Witte onschuld. Paradoxen van kolonialisme en ras*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2018

— Nienke Pruiksma is theologe, stafmedewerker van de Nederlandse Zendingsraad en hoofdredacteur van *TussenRuimte*.

Pastoraat 'Zwarte omhelzing' in Zuid-Brazilië

Het Pastoraat Abraço Negro van het zuidelijke diocees van de Braziliaanse Anglicaanse Kerk (IEAB) werd in maart 2019 tijdens het concilie van de regio opgericht in Porto Alegre (Rio Grande do Sul). Op 25 juli, de internationale dag van zwarte vrouwen in Latijns-Amerika en de Cariben, werd het pastoraat gelanceerd. De dag waarop de rol en het leiderschap van deze vrouwen in hun dagelijkse doen en laten, in hun verzet te midden van systemisch racisme dat weigert hen als personen, als mensen te zien, wordt uitgelicht.

De bron van inspiratie en creativiteit voor het Pastoraat Abraço Negro in Porto Alegre in Brazilië komt van de *RUACH*, de Geest, onze Moeder Schepper, die ons gevoelig maakt en die ons kracht geeft om te handelen en de heilige menselijkheid van zwarte en inheemse lichamen te bevestigen. Hun levens worden elke dag bedreigd door het structureel racisme dat de geschiedenis van Brazilië bevlekt.
De uitdrukking 'abraço negro', 'zwarte omhelzing' verwijst naar de tekst van het lied 'Sorriso Negro', zwarte glimlach, van de illustere sambazangeres en -componiste Dona Ivone Lara. De vertaling hiervan luidt:

Een zwarte glimlach, een zwarte omhelzing
Brengt ... geluk
Een zwarte zonder werk, blijft lijden
Zwart is de wortel van vrijheid
Zwart is een kleur van respect
Zwart is inspiratie
Zwart is stilte, is strijd
Zwart is eenzaamheid
Een zwarte die al tot slaaf werd gemaakt
Zwart is de stem van de waarheid
Zwart is lot en is liefde
Zwart is ook 'saudade'[1]
(een zwarte glimlach)

Verzet tegen uitsluiting

In het werk van het Pastoraat Abraço Negro staan het welkom aan zwarte mensen en het verzet tegen hun uitsluiting zoals in bovenstaand lied bezongen centraal. Het is een uitnodiging aan – om te beginnen, niet exclusief – de leden van de Anglicaanse Kerk voor een doorgaand gesprek om het heilige te erkennen in de lichamen van zwarten, inheemsen, *quilombolas* (afstammelingen van gevluchte slaven), Sinti en Roma (ook in Brazilië zijn gemeenschappen) en al diegenen van wie de menselijkheid wordt ontkend door de zonde van het racisme.

Vertaling van 'negro'
In overleg met de auteurs is ervoor gekozen om het woord 'negro' te vertalen als 'zwart'. In Brazilië is er een beweging om het woord, dat ook daar lang pejoratief is gebruikt, een nieuwe betekenis te geven. De auteurs schrijven: 'We gebruiken het om onze afkomst en verbinding met de generaties die voor ons kwamen te bevestigen. Het is een politieke keuze om de term positief te gebruiken en te maken.' Hoewel het woord een parallel in het Nederlands kent, is er geen beweging om dat woord positief te maken, het tegendeel is waar. De antiracismebeweging gebruikt het woord 'zwart', en wordt dus in deze tekst gebruikt.

Wij, de auteurs van dit artikel, zijn de initiatiefnemers van Pastoraat Abraço Negro. We zijn allebei zwart en actief in de antiracismebeweging met een focus op mensen van Afrikaanse afkomst. Het initiatief komt voort uit een kort onderzoek onder diocesane leiders naar hun kennis met betrekking tot het thema racisme. Pastoraat Abraço Negro zetelt officieel in de Parochie Christus Verlosser, in het historische centrum van Porto Alegre, de hoofdstad van de zuidelijke staat Rio Grande do Sul. In die stad bevinden zich stedelijke *quilombos*, gemeenschappen van afstammelingen van gevluchte slaven, die door de federale regering erkend zijn.
In de eerste maanden lag de focus op het versterken van de partnerrelaties met organisaties van zwarte vrouwen, met leiders uit de Batuque en Candomblé (Afro-Braziliaanse tradities) en in het bijzonder met het Oecumenisch Centrum van de Zwarte Cultuur (CECUNE) om een agenda op te stellen van educatieve en antiracistische acties. In de tweede helft van 2019 lag de focus op activiteiten in de kerken van onze parochies. Dit deden we om onze betrokkenheid juist vanuit de kerk te tonen en te bestendigen én om broeders en zusters van andere geloven te ontvangen en welkom te heten.

We hebben zeven aandachtspunten:
1. Partnerschappen en vorming
2. Herinnering – geschiedenis – archief
3. Juridische stappen en mijlpalen
4. Projecten en fondsenwerving
5. Kunst en cultuur
6. Secretariaat
7. Immigratie en migratie (beginstadium)

Toen we begonnen waren we maar met twee zwarte leiders. Het project werd officieel een pastoraat, eind 2019 waren we met tien zwarte leiders en nu, eind 2020, zijn er twintig zwarte leiders. We hebben een programma met maandelijkse acties en we gaan graag in op de verzoeken voor een bezoek, die we krijgen vanuit organisaties en diocesane parochies.

We zijn nu met twintig zwarte leiders

Helaas maakte de Covid-19-pandemie het onmogelijk de geplande bijeenkomsten uit te voeren. Met de hulp van bisschop Humberto Maiztegui, een Anglicaanse bijbelwetenschapper en witte man die zich inzet tegen racisme, hebben we een cyclus van bijbelstudies via Facebook kunnen aanbieden, zodat we aan de doelstellingen van het pastoraat

Deelnemers aan de cursus Afro-centrische hermeneutiek van Abraço Negro in Porto Alegre.

kunnen blijven voldoen, dat is: acties die racisme tegengaan implementeren in het zuidelijke diocees door middel van een interreligieuze dialoog met op Afrikaanse leest geschoeide tradities en met Afro-Braziliaanse en inheemse tradities.

Afro-centrisch perspectief

Het eigen maken en delen van zwarte, afrocentrische en feministische, hermeneutische instrumenten helpen bij het opnieuw lezen van bijbelteksten (en ook andere teksten). Afro-centrisme is een concept van de Afro-Noord-Amerikaanse filosoof Molefi Kete Asante. Het is een ontologisch en epistemologisch perspectief dat de *agency* van Afrikaanse personen, en personen van Afrikaanse afkomst in de diaspora, onderschrijft. Het stelt Afrikaanse kennis en wetenschap centraal, zonder dat dit betekent dat de kennis en wetenschap van andere volken of groepen ontkend of genegeerd worden. De gevolgen van het opnieuw lezen vanuit dit perspectief zijn:
Het afwijzen van koloniale, patriarchale en racistische theologieën die uit Europa en de Verenigde Staten van Amerika zijn overgebracht, die de Bijbel wit willen maken en structureel racisme voeden.
Het verkondigen dat het mogelijk en noodzakelijk is de oorsprong en de Afrikaanse erfenis van en in de Bijbel en het christendom te redden.
Het aannemen van nieuwe interpretaties van de Bijbel die model kunnen staan voor antiracistische praktijken in de kerk.

Activiteiten tegen racisme

In juli 2020, de maand van onze eerste verjaardag, hebben we een serie bijbelstudies gepresenteerd rond het thema 'Het terrein* van RUACH naar het boek Ruth'. We organiseerden ook een feestelijke webinar met drie briljante zwarte intellectuelen die ons deelgenoot maakten van hun ontwikkeling en leiderschap. Voor beide activiteiten konden we een beroep doen op de Colombiaanse zwarte feministisch theologe dr. Maricel Mena Lopez van de Universiteit van Santo Tomás.[2]

*Het Portugese woord voor terrein, terreiro, wordt in de Afro-Braziliaanse tradities gebruikt voor het stuk grond en de gebouwen waarop mensen samenkomen om hun religie te beoefenen: heilige grond waar hemel en aarde elkaar ontmoeten.

In de anderhalf jaar van ons bestaan en van ons activisme zijn we zeer gezegend door RUACH en is ons initiatief enthousiast ontvangen door de leiders van het diocees (wat natuurlijk niet wil zeggen dat onze agenda in het hele diocees opgepakt is).
Naar aanleiding van een actie van het pastoraat is er een brief aan de bisschoppen van de Anglicaanse Kerk opgesteld die ondertekend is door een honderdtal zwarte en inheemse leiders uit verschillende delen van Brazilië. In de brief werd om een uitspraak gevraagd over de ernstige situatie van racistische geweld. Het bizarre is dat, terwijl er ontelbare voorbeelden zijn in het leven van alledag in Brazilië, racisme de kerk alleen lijkt te raken als er een zwarte broeder uit de Verenigde Staten sterft. Toen maakten de bisschoppen een officieel statement. Dit leek een getuigenis te zijn om in de gehele Anglicaanse Kerk in Brazilië antiracistische acties op te zetten. Maar tot nu toe is er geen enkele actie ondernomen in de kerkprovincies. Als er al initiatieven zijn met betrekking tot het vormen van pastoraat voor zwarten en inheemsen in diocesen van de IEAB, dan kunnen die niet rekenen op zichtbaarheid en steun van de kerkprovincies. Dit onthult het institutioneel racisme: zo blijft er ruimte en medeplichtigheid aan de zonde van racisme binnen en buiten de kerk.
Recent zijn we op eigen initiatief begonnen met het opzetten en ontwikkelen van antiracistische acties in het noordoosten van Brazilië. Dat is de regio waar wij vandaan komen en waar we nu weer wonen, in Olinda, in de staat Pernambuco. We hebben ons hier aan het concilie van het Anglicaanse diocees van Recife gepresenteerd en we hebben toestemming gekregen om Abraço Negro ook hier te ontwikkelen. Helaas is het nog niet gelukt om antwoorden te krijgen op een enquête om een plaatselijk profiel te kunnen uittekenen. Alle leiders van het diocees, zowel leek als gewijd, hebben het formulier ontvangen, maar tot nu toe is er nog maar weinig respons. Dat is een heel andere ervaring dan in het zuidelijke diocees, waar de leiding van de kerk, de kerkverbanden, en de diocesane pastoraten zich verbonden aan en engageerden met Abraço Negro. Het is wel gelukt een kleine groep bij elkaar te krijgen en een campagne van anti-

racistische acties op te zetten. We zetten in op twee sporen:
- een trio van componisten heeft veertig nieuwe liederen gemaakt vanuit een dekoloniaal en afro-centrisch oogpunt;
- we geven lessen op scholen over afro-alfabetisering en ontwerpen in de afrostijl.

Dagen van actie

In de lokale verkiezingen van november 2020 voor burgemeesters, wethouders en gemeenteraden, die in het hele land gelijktijdig werden gehouden, was het resultaat van actievoeren en bewustwordingsprocessen goed te zien: de verkiezing van meer zwarte activisten in de gemeenteraden was een helder en symbolisch signaal. Dit geeft hoop dat we binnenkort meer antiracistische acties vanuit de wetgevende macht mogen begroeten; eens te meer omdat de acties vanuit de kerk nog erg schuchter blijven en op weinig hulp kunnen rekenen.

Acties vanuit de kerk blijven nog erg schuchter

Aan het einde van het jaar worden in Brazilië altijd de '21 dagen van actie om een einde te maken aan geweld tegen vrouwen' gehouden. Omdat zwarte vrouwen de onderkant van de sociale piramide vormen en buitenproportioneel slachtoffer zijn van *gender-based* geweld en moord, beginnen we al op 20 november, de Nationale Dag voor Zwart Bewustzijn. Op die dag herdenken we de martelaar Zumbi dos Palmares, de echtgenoot van de zwarte heldin Dandara, de erfenis van onze voorouders en het verzet van de zwarte bevolking (zie kader).

Zumbi dos Palmares was een van de belangrijkste krijgsheren van het autonome koninkrijk Palmares, gesticht in de 17e eeuw door opstandige slaven, de *quilombolas*, in het noordoosten van Brazilië. (Sommigen beweren dat Palmares deels door mensen, deels door Afrikaanse geesten bewoond wordt.) Op 20-jarige leeftijd vluchtte Zumbi en nam de leiding in het zwarte verzet. Met de steun van een handvol opstandelingen verzette hij zich gedurende vijftien jaar. Hij werd een icoon voor zijn eigen volk. Op 20 november 1695 werd hij gevangengenomen door de Portugezen, die hem onthoofdden.
Bron: https://afrikhepri.org/nl/wie-was-zumbi-dos-palmares-bestand-tegen-slaven-in-brazilië/

Aankondiging webinars over Ruth door Abraço Negro.

In deze dagen van actie organiseerden we dit jaar met het Pastoraat Abraço Negro een bescheiden maar uitdagende campagne: 'Mannen, laten we een einde maken aan het geweld tegen vrouwen en meisjes'. Zo willen we mannen binnen en buiten kerkgemeenschappen mobiliseren om deel te nemen en deze boodschap te verspreiden.

Een 'veilige kerk'

Hoewel de uitdagingen immens zijn en de financiële investeringen in het pastoraat mager, gaan we door met het uitvoeren van antiracistische acties via ons sociale netwerk op YouTube, Instagram en Facebook. We blijven racisme aanklagen en we blijven lobbyen, opdat we werkelijk een 'veilige kerk' worden, een concept dat de Anglicaanse gemeenschap de laatste jaren als leidend principe heeft opgepakt.
Wij geloven dat een veilige kerk alleen mogelijk is als deze vanuit een intersectioneel perspectief de noodzaak verkondigt van het dekoloniseren van seksistische en racistische theologieën, die zijn geleerd en worden bestendigd vanaf kansels, in geschriften, zondagsscholen, seminaries en andere kerkelijke instanties van de IEAB. En dus zetten we met volle kracht in op ons getuigenis als volgelingen van Jezus Christus, een zwarte man uit Nazareth, afkomstig uit de marges. Een zwarte omhelzing!

Noten

[1] *Saudade* is een typisch Portugees woord, onvertaalbaar. Het staat voor missen, nostalgie, heimwee. Zie voor het lied: https://youtu.be/JZ5-U6CBlIQ en ook: https://youtu.be/AvHMt-QYkfUg, waar het gezongen wordt door de mensen van Abraço Negro.
[2] Dit alles kan door hen die Portugees verstaan bekeken worden op: www.youtube.com/pastoralabraconegro

Dit artikel is vertaald uit het Portugees.

— Lilian Conceição da Silva is predikant en heeft een PhD in de theologie. Antonio Amaro do Nascimento Filho is lekenpredikant. Zij waren tot eind 2020 de coördinatoren van het Pastoraat Abraço Negro van het zuidelijke diocees van de Anglicaanse Kerk van Brazilië.

De monoculturele zondagmorgenkerk

Tegenwoordig is het christelijk landschap in Nederland multicultureel en veelkleurig, maar het is een feit dat een groot deel van de geloofsgemeenschappen monochroom en monocultureel is. Is dat 'een tragedie', zoals Martin Luther King jr. zei?

Voor dit nummer vroegen we Willem van 't Spijker, predikant in de Christelijke Gereformeerde Kerken, en Hans Euser, kerkplanter van het International Christian Fellowship, in te gaan op de stelling:

> 'Het is een probleem voor de kerk dat zondagochtend het meest gesegregeerde moment van de week is.'

Deze stelling is gebaseerd op een beroemde uitspraak van dr. Martin Luther King jr., die in 1960 de iconische woorden sprak:

> *'I think it is one of the tragedies of our nation, one of the shameful tragedies, that eleven o'clock on Sunday morning is one of the most segregated hours, if not the most segregated hours, in Christian America.'*

Van 't Spijker geeft de voorzet en Euser neemt het stokje in reactie van hem over.

Protest in Columbus, Ohio

Zou het oecumenisch palet niet veel rijker moeten zijn?

Als ik op zondagmorgen op een preekstoel van een van de Christelijke Gereformeerde Kerken (CGK) sta, zie ik in de regel kerkgangers met een blanke huidskleur voor mij. In sommige kerken zitten er naast blanke ouders gekleurde kinderen. Geadopteerd. Sinds het begin van deze eeuw zijn er een paar kerken die multicultureel zijn. Daar kijkt een regenboog van kleuren je aan. Maar over het algemeen zijn de CGK monochroom en monocultureel. Net zoals zoveel andere Nederlandse kerken en gemeentes. En op diezelfde zondag komen op andere plaatsen – of soms op andere tijden in hetzelfde kerkgebouw! – gemeentes van andere kleur en cultuur samen.

Is dat een *shameful tragedy* in christelijk Nederland, zoals Martin Luther King jr. dat zei over 'christelijk Amerika'? Allereerst moeten we zeggen dat vanuit historisch perspectief er geen parallel te trekken is met de Verenigde Staten van Amerika. Zeker, Nederland heeft een kwalijke rol gespeeld als transporteur van honderdduizenden Afrikanen uit allerlei Afrikaanse landen, die bij aankomst op de slavenmarkten in de Amerika's hun identiteit helemaal verloren. En Nederlanders in Amerikaanse landen hebben meegedaan in de ontmenselijkende bejegening van Afrikaanse slaven. Maar de situatie waar King jr. in opgroeide en leefde was er een die totaal verschillend was en is van de Nederlandse situatie.
Toch kan vanuit twee perspectieven de situatie van monochrome en monoculturele kerken zoals de Christelijke Gereformeerde Kerken een *shameful tragedy* genoemd worden.

Willem van 't Spijker is predikant en zendingsconsulent van de Christelijke Gereformeerde Kerken (CGK). Hij en zijn gezin werkten namens de CGK zesenhalf jaar in Zuid-Afrika. Hij is voorzitter van het bestuur van de Nederlandse Zendingsraad.

Het lichaam van Christus op aarde is veelkleurig

Het eerste perspectief is een oecumenisch perspectief. Sinds 1947 kenden de CGK een commissie met als opdracht te werken aan eenheid van gereformeerde belijders in Nederland. Van 2007 tot 2016 was ik voorzitter van die commissie. In die tijd ontmoette ik niet alleen veel vertegenwoordigers van andere kerken die zichzelf op een of andere manier gereformeerd noemden, ik trof ook veel vertegenwoordigers van migrantenkerken. Vaak heb ik gedacht: waarom moeten we ons beperken tot gereformeerden in Nederland? Zou

het oecumenisch palet niet veel rijker worden wanneer Nederlandse gereformeerden geconfronteerd zouden worden met Christus-gelovigen uit allerlei culturen en kleuren?
Dat gebeurde hier en daar wel. Ik noemde al dat sinds het begin van deze eeuw er hier en daar een paar multiculturele kerken binnen de CGK zijn ontstaan. Dat ging schuren.

Heerlijk om alvast te oefenen voor later

Het leverde 'spanningen' op, zo is te lezen in synodeverslagen. Die multiculturele gemeentes – we noemen ze 'zendingsgemeentes' – zouden dan ook, zo werd geopperd tijdens de synode in 2010, 'ondergebracht moeten worden in een apart kerkverband, in een moeder-dochterrelatie met het verband van de Christelijke Gereformeerde Kerken, vergelijkbaar met wat we kennen van het zendingsveld' (Acta GS 2010, 97). De suggestie van de synodecommissie die hiermee kwam had binnen de synode zelf – gelukkig, zeg ik – geen schijn van kans. Het zou een brevet van onvermogen zijn voor onze kerken, die door zo'n apart kerkverband 'de heilzame inbreng vanuit de zendingsgemeenten in ons verband' zouden gaan missen. Een *shameful tragedy* zou het zijn geweest. Het zou lijken of je als CGK alleen kunt samenleven met mensen die niet alleen net zo denken als jijzelf (en dus ook CGK zijn, want in andere gereformeerde kerkverbanden vinden we zaken die we met een vergrootglas zo uitvergroten dat ze 'onverenigbaar' worden geacht), maar die ook nog eens dezelfde Nederlandse cultuur hebben. Dus die het aankunnen om een uur of anderhalf stil te zitten en die niet met hun hele lijf, dansend en jubelend, God willen grootmaken. Vanuit het perspectief dat het lichaam van Christus op aarde veelkleurig is, is het tragisch dat er in Nederland zo veel monochrome en monoculturele gemeentes zijn.
Er is nog een tweede perspectief: dat van de toekomst die Johannes te zien krijgt in Openbaring 7. De opgestane Christus toont aan Zijn dienstknecht wat het toekomstbeeld is van de gemeente die op dat moment heftig vervolgd wordt. Dat beeld is een onafzienbare menigte, die niet te tellen is, uit alle landen en volken, van elke stam en taal. Orthodoxe christenen – en zo willen christelijk-gereformeerden zichzelf graag zien – geloven stellig dat dit toekomstbeeld realiteit wordt. Ooit hoorde ik een collega kritiek uiten op het beeldend spraakgebruik van Willem Barnard in zijn lied bij Openbaring 21:1-4, waar hij over Jeruzalem spreekt 'zoals het in Gods dromen vanouds moet zijn geweest'. Volgens mijn collega was dat woord 'droom' volstrekt misplaatst, want wat God met de toekomst voorhad, was absoluut geen droom! Welnu, als de Opgestane dan aan Zijn dienaar laat zien dat er een onafzienbare menigte komt 'uit alle landen en volken, van elke stam en taal', dan zou het toch heerlijk zijn om in een niet-monochrome en niet-monoculturele kerk alvast wat te oefenen voor later? Ik zou willen zeggen met variatie op de woorden van King jr.:

> *'It is a shame that we do not take the opportunity at eleven o'clock on Sunday morning to experience and practice what it is going to be, to be united before the throne and for the Lamb.'*

Het kan niet anders of de kerk krijgt kleur

> *Zondagochtend, 11 uur. Je wordt hartelijk begroet door iemand uit Curaçao. Koffie wordt aangereikt door een Iraanse vrouw. Je beluistert een welkomstwoord van een Britse zuster. Een Congolese jongedame leidt de aanbidding. Je zingt liederen mee in Farsi, Arabisch, Frans, Engels en Nederlands. Er klinken gebeden uit de zaal in verschillende talen. Een Koerd bespeelt de baglama. De preek wordt gehouden in langzaam en eenvoudig Nederlands. In de rijen wordt er vertaald voor wie het anders niet kan volgen. Na afloop neem je deel aan een gespreksgroep waarin de preek wordt besproken met iemand uit Mongolië, Suriname en Indonesië. Uiteindelijk proef je van de potluck maaltijd waar zelfs de arme Poolse zuster aan heeft bijgedragen met een trosje druiven.*

Zondagochtend is voor de International Christian Fellowship (ICF) van Veenendaal het meest geïntegreerde moment van de week. En rond hetzelfde uur gebeurt iets soortgelijks op talrijke andere plaatsen in Nederland. Wat zit daar achter? Waarom streven deze gemeenten naar culturele diversiteit? Als we die vraag beantwoorden, is meteen duidelijk waarom monocultureel kerk-zijn (kerkelijke segregatie) problematisch is.

Hans Euser geeft samen met zijn vrouw Carolien leiding aan Intercultural Church Plants , een organisatie die geloofsgemeenschappen traint en toerust in intercultureel kerk-zijn. www.icpnetwork.nl

Allereerst, toen God mensen schiep maakte Hij hen naar Zijn beeld, niet alleen die ene man en vrouw, maar de gehele mensheid. Willen we God kennen, dan hebben we alle heiligen nodig (Efeziërs 3:18). Afrikanen, Aziaten en Arabieren weerspiegelen met elkaar Gods grootheid.

Willen we God kennen, dan hebben we alle heiligen nodig

Vervolgens heeft de Zoon iedere vorm van etnocentrisch denken doorbroken. Israël is wel het eerste, maar niet het enige volk dat welkom is in het Koninkrijk. Paulus begreep dat goed en verkondigde schaamteloos – precies het tegenovergestelde van de *shameful tragedy* waar King jr. op doelde – dat het goede nieuws bedoeld is voor ieder die gelooft, eerst voor de Jood

en ook voor de Griek (Romeinen 1:16). Ten slotte, de Geest dringt aan op grensoverschrijdend getuigenis; van Jeruzalem via Judea en Samaria naar de hele wereld (Handelingen 1:8). Hij stuwde Gods missie voort, toen en nu nog steeds. Het kan gewoon niet anders of van Hem vervulde gelovigen willen de mensen om zich heen bereiken, ongeacht hun afkomst.
De Nederlandse samenleving is in de afgelopen decennia steeds diverser geworden. Bijna een kwart van de bevolking heeft een migratieachtergrond. Prognoses wijzen uit dat dit in veertig jaar zal groeien naar zo'n veertig procent. En dat beperkt zich niet tot de grootste steden. Inmiddels zijn er zeventig plaatsen in het land waar meer dan 10.000 migranten wonen. Zelfs de kleinste dorpjes merken hier de invloed van.

Groeien naar dat prachtige visioen van Johannes

Als we ergens kunnen groeien in geloof, gemeenschap en getuigenis, dan is dat wel in Nederland. Ontmoeten we geloofsgenoten van andere culturen en lezen we met elkaar de Bijbel, dan verrijkt dat ons Godsbeeld en geloof. Gaan we ook ons leven delen met elkaar, dan leren we de kracht van een inclusieve gemeenschap kennen. En dat strekt zich vervolgens in woord en daad uit naar de volkeren om ons heen. Buiten de eigen comfortzone, juist daar ervaren we de kracht van Gods Geest.

Intercultureel kerk-zijn is dus niet alleen mogelijk, het is zelfs wenselijk of beter gezegd: noodzakelijk. Zoals Willem van 't Spijker schrijft:

> *'It is a shame that we do not take the opportunity at eleven o'clock on Sunday morning to experience and practice what it is going to be, to be united before the throne and for the Lamb.'*

l geen ruimte voor monoculturele kerken? Zijn de zogenaamde interculturele kerken per definitie beter bezig? Het kan helpen om een schaalverdeling te maken. Aan de ene zijde: de monocultuur van de Hof van Eden; naast Adam en Eva was er geen andere cultuur op aarde. Aan de andere zijde: het interculturele Jeruzalem, waar volken, stammen, talen en natiën in eenheid rond de troon van het Lam aanbidden. En daar tussenin de kerk. Zuiver monoculturele kerken zijn er nauwelijks meer te vinden in ons land, al is het maar vanwege die ene geadopteerde jongen. Maar volmaakte interculturele gemeenten, met gelijkwaardige en wederkerige relaties, zijn er evenmin. De uitdaging aan ieders adres is gelijk: hoe kunnen wij groeien en welke stap kunnen wij nog zetten, persoonlijk en als gemeente, in de richting van dat prachtige visioen van Johannes? Je hoeft niet van het ene naar het andere uiterste te springen, maar je kunt wel een geleidelijke groei stimuleren. Als we elke dag het gebed nabidden dat Jezus ons leerde – 'Laat Uw koninkrijk komen ... op aarde zoals in de hemel' – dan kan het niet anders of de kerk krijgt kleur.

Mag Josephine echt meedoen in jouw kerk?

Ik heet geen Josephine. Mijn naam is bij de redactie bekend. Ik ben een immigrant uit een Afrikaans land, getrouwd met een Nederlander. Als tiener werd ik door een vriendin uitgenodigd mee te gaan naar de kerk en ik kwam tot geloof in een presbyteriaanse kerk. De kerk hielp mij al jong mijn sprekerstalent te ontwikkelen. Een bekende zendingsorganisatie meldde mij aan voor een studie theologie in een westers land en in dat land heb ik vervolgens een aantal jaren kerkelijk werk gedaan.

Ruim acht jaar geleden kwam ik met mijn gezin naar Nederland. We waren betrokken bij een pioniersplek in een grote stad. Ik woonde in een wijk die op het oog vrij wit was, maar waar ook veel Nederlanders met een migratieachtergrond hun plaats hadden gevonden. Ik kwam vrijwel geen vooroordelen tegen en ik had hele goede contacten in de wijk. Ik voelde me er snel thuis. Anders dan in het andere westerse land waar ik vandaan kwam, kreeg ik bij het bezoeken van traditionele kerken in Nederland vaak het gevoel dat ik niet echt welkom was. Tijdens nationale bijeenkomsten van de Protestantse Kerk vroeg ik me vaak af in wat voor wereld ik beland was. Ik kwam daar vrijwel geen andere mensen uit andere culturen tegen en ik zag geen minderheden in leidinggevende posities. Binnen de pioniersplek kreeg ik de mogelijkheid om met enige regelmaat te spreken en ik bloeide op toen ik door een andere interculturele gemeente gevraagd werd regelmatig te preken. Hiermee kwam een einde aan een periode waarin het voelde alsof ik een deel van wie ik ben en de gaven die ik heb gekregen was verloren. Uiteindelijk werd er door deze jonge interculturele gemeente in de Protestantse Kerk een beroep op mij gedaan om hen als interim-pastor te dienen. Zo kon ik mijn pastorale gaven meer inzetten. Tijdens de zoektocht naar een nieuwe pastor nodigde de selectiecommissie mij als kandidaat uit voor alle gespreksrondes. Voorzichtig begon ik me af te vragen of er in de kerk in Nederland dan toch ook een plaats zou zijn voor iemand met mijn profiel en leiderschapskwaliteiten.

Ik was enthousiast over het functieprofiel waarmee geadverteerd was, maar gaande-

Intercultureel geloven – kruisjes uit verschillende werelddelen.

weg kreeg ik het idee dat de selectiecommissie niet meer zo gefocust was op het functieprofiel. De nadruk was verschoven naar kwaliteiten die je zou verwachten bij een sterk westerse stijl van leiderschap in plaats van een meer organische benadering.

Herkend als iemand 'in wie de Geest van God is'

Hoewel er veel gesproken werd over openheid voor de Heilige Geest, wees de inrichting van het proces ook steeds meer een bepaalde kant uit. Mijn man werd uitgenodigd voor het tweede gesprek en hij kreeg de vraag waarom we niet samen op deze parttime functie hadden gesolliciteerd, met de suggestie dat wij het werk samen weleens beter zouden kunnen doen. Toen er na de afwijzing nog een gesprek plaatsvond om het een en ander uit te leggen, kwamen er allerlei vooroordelen op tafel die tijdens het sollicitatieproces nooit besproken zijn. Het is onvoorstelbaar dat iemand zonder immigratieachtergrond met dezelfde vooroordelen te maken zou hebben gekregen. Het leek erop dat de voorzitter van de selectiecommissie zich niet voor kon stellen dat een relatief nieuwe Nederlander zoals ik, hen zou vertegenwoordigen in de Algemene Kerkenraad en dat ik relevant contact zou kunnen onderhouden met organisaties als Maatschappelijk Werk.
Ik vond het tekenend hoe een gemeentelid met een internationale achtergrond aangaf dat het waarschijnlijk ook beter was dat er gekozen is voor een Nederlander zonder immigratieachtergrond, want dat is makkelijker schakelen voor 'de Nederlanders in de gemeente'. Dat zij een pastor hebben in wie ze zichzelf kunnen herkennen lijkt belangrijker te worden gevonden dan de kwaliteiten die in het functieprofiel waren omschreven en die ook pasten bij deze interculturele gemeente. Ondertussen lijkt racisme zo wel ruimte te krijgen in de gemeente ...

Wel welkom geheten worden, maar dan?

Na dit proces heb ik voor mezelf geconcludeerd dat het voor iemand met mijn profiel wel heel erg moeilijk is om binnen de context van de Protestantse Kerk in Nederland op mijn niveau werkzaam te zijn en ik heb daarom mijn focus verlegd.

Het verhaal in Genesis over hoe Jozef in Egypte in een leidinggevende positie terechtkwam, is erg bekend. Meestal gaat de aandacht uit naar Jozef, maar ik zou de aandacht even op de farao willen richten. Is het niet wonderlijk in deze geschiedenis dat juist de farao ertoe in staat was om te herkennen dat Jozef iemand is 'in wie de Geest van God is'? Door Jozef de leiding te geven over het land, redde de farao niet alleen zijn eigen volk maar vele volken. Natuurlijk moest Jozef de gebruiken en taal van het land leren zoals verwacht kan worden van een leider in Egypte, maar de belangrijkste kwaliteit was dat hij vervuld was met 'de Geest van God'.
Hoe zou het Jozef of Josephine zijn vergaan in de Nederlandse kerken? Soms kom je Nederlanders met een migratieachtergrond tegen in de traditionele kerken maar – op mooie uitzonderingen na – vrijwel niet in leidinggevende posities.
In kerkenraden en leiderschapsteams waarin ze wel vertegenwoordigd zijn, lijken Nederlanders zonder immigratieachtergrond in de praktijk onevenredig veel invloed te hebben. Wordt het niet tijd dat de kerk in Nederland werkelijk ruimte creëert voor mensen uit andere culturen om te dienen in de context van de kerk? Alleen dan zal de kerk in staat zijn om onze samenleving te dienen die wél multicultureel is.

Mijn indruk is dat Jozef en Josephine, als zij vandaag uw of jouw kerk binnenlopen, waarschijnlijk wel welkom worden geheten. Maar dan? Moet Josephine zich aanpassen en mag ze alleen meezingen en meebidden? Of gaat u haar helpen om de barrières die ze tegenkomt te slechten? Krijgt ze de kans om tot bloei te komen en haar gaven en talenten te besteden tot eer van God in de dienst van kerk en samenleving?

Ik sluit dit artikel dan ook af met de ongebruikelijke oproep: Wees meer als de farao en minder als de broers van Jozef!

— De naam Josephine is gefingeerd De volledige naam van de auteur is bekend bij de redactie.

Witheid en publieke theologie. Luisteren onderzocht

Onze idealen over hoe het publieke debat eruit moet zien, blijven gecompliceerd door de realiteit van hoe we ingebed zijn in machtsverhoudingen en systemische onrechtvaardigheid. Wat zijn de uitdagingen van ras voor witte theologen die deelnemen aan de Zuid-Afrikaanse publieke sfeer?

Na racisme en kolonialisme, na het tijdperk waarin sommigen het burgerschap en het stemrecht werd ontzegd en niet in staat werden geacht om zelf te regeren, komt publieke theologie, zou men kunnen denken. Na bevrijding vindt men dat publieke theologie een plek is waar alle burgers als gelijken kunnen deelnemen aan het publieke discours over kwesties van openbaar belang. Als je zegt dat we ras nog niet achter ons kunnen laten, trek je de overtuiging dat we in een samenleving leven waarin alle burgers als gelijken kunnen deelnemen in twijfel. Daarmee ontken ik het belang van theologie in de publieke sfeer niet, maar argumenteer ik dat onze idealen over hoe het publieke debat eruit moet zien, gecompliceerd blijven door de realiteit van hoe we ingebed zijn in machtsverhoudingen en systemische onrechtvaardigheid.

Witheid en publieke theologie

De vraag naar de uitdagingen voor witte theologen is gebaseerd op de veronderstelling dat ras belangrijk blijft bij het structureren van het leven in het Zuid-Afrika van na de apartheid, en dat met name ook de Zuid-Afrikaanse publieke ruimte geracialiseerd is. Ras blijft aanwezig in ons publieke discours, ondanks 26 jaar van pogingen tot niet-racialisme en beweringen over het niet zien van ras of het niet racistisch zijn.
Linda Alcoff[1] stelt dat ras en geslacht serieus moet worden genomen om te begrijpen hoe systemen van rassen- en geslachtsgebonden onderdrukking functioneren. Als we ras niet kunnen vermommen en dus niet verschijnen als universele, ongemarkeerde burgers, maar de geschiedenis van de apartheid en het witte racisme in ons zichtbare lichaam dragen, moeten we kritisch nadenken over 'wie heeft het recht om te spreken in openbare debatten die op het plein worden gevoerd?'.
Dit vormt een bijzondere uitdaging voor publieke theologie. Publieke theologie wordt op verschillende manieren geïnterpreteerd: er zijn verschillen over wat precies onder 'publiek' wordt verstaan en wat de juiste manier van theologie in het openbaar zou moeten zijn. De rode draad is dat theologen en kerken kunnen deelnemen aan discussies over het algemeen belang en vorming van publieke opinie. Wat ik hier wil bespreken is dat witte Zuid-Afrikanen zich bewust moeten worden van hoe hun sociale locatie bijdraagt aan zowel hun motivatie voor als hun toegang tot deelname aan de publieke sfeer. Kortom: hoe is publieke theologie verweven met de historische machtsverhoudingen die verbonden zijn met de zichtbare lichamen waarmee we leven en de betekenis die aan deze lichamen wordt gegeven in een geracialiseerde wereld.

In dit artikel laat ik me leiden door Linda Alcoffs observatie dat 'wie er spreekt, over wie er gesproken wordt en wie luistert zowel een gevolg als een daad is van politieke strijd. Of korter: de discursieve context is een politieke arena'. Haar suggestie is dat we bij het evalueren van pogingen om namens anderen te spreken niet alleen de inhoud van wat er gezegd wordt of de locatie van degene die het zegt moeten analyseren, maar eerder 'waar de toespraak heen gaat en wat zij daar doet'. Hoewel de inhoud van een verantwoordelijke publieke theologie zeker belangrijk is, suggereert dit dat we ons ook moeten

In de rij om te stemmen tijdens de eerste democratische verkiezingen in Zuid-Afrika in 1994

afvragen wat een verantwoordelijke publieke theologie zou zijn, gezien de bijzondere politieke implicaties die mijn deelname aan de publieke sfeer met zich meebrengt en gezien het feit dat ik de mogelijkheid heb om deel te nemen aan de publieke sfeer. Er moet niet alleen worden gekeken naar de inhoud of de bedoeling van mijn woorden, maar ook naar wat er gebeurt als ik besluit om op een bepaalde manier deel te nemen.

Wie heeft het recht om te spreken in openbare debatten?

Wat ik probeer is dus geen universele schets voor een publieke theologie die zich bewust is van hoe ras functioneert. Ik probeer eerder een manier te vinden voor degenen die wit zijn, en we zouden daar, met name voor witte Zuid-Afrikanen, aan kunnen toevoegen dat we werken aan een publieke theologie die zich bewust is van ras.

Publiek discours voorbij

Om enkele problemen van publieke theologie te introduceren, wil ik het hebben over een debat tussen William Storrar, Tinyiko Maluleke en James Cochrane.[2] Storrar beschrijft de taak van publieke theologie als het deelnemen aan het creëren en in stand houden van een inclusieve publieke sfeer. Cochrane's samenvatting van Storrar geeft de essentie van zijn visie weer:

> Een verantwoordelijke publieke theologie [...] stelt ons voor twee specifieke uitdagingen: het uitbreiden van de publieke sfeer (zodat meer mensen erin kunnen participeren), en het verdedigen ervan (zodat degenen die participeren vervolgens niet worden uitgesloten van deelname of onterecht worden beperkt in hun mogelijkheden tot deelname).

Maluleke blijft sceptisch over de mogelijkheid van een dergelijke publieke sfeer en beschrijft deze als 'een massale en precaire veronderstelling'. Hij waarschuwt voor de machtsverschillen, waarbij 'mannen goden zijn en vrouwen hun overbodige verleidsters, [...] witten meesters zijn en zwarten dienaren, [...] sommigen veel te eten en te drinken hebben, terwijl anderen niets hebben.' Maluleke stelt dat publieke theologie zoals hierboven beschreven misschien niet het beste middel is om de benarde situatie van de stemlozen aan te pakken en dat de publieke rol van bevrijdingstheologieën blijvend serieus genomen moet worden. Ik geloof dat Cochrane tot de kern van het probleem doordringt wanneer hij argumenteert dat het bij de aanpak van Storrar toch ook het voorrecht van enkelen van een bepaalde klasse mensen blijft. Maar als dit het geval is, hoe zit het dan met degenen die wel behoren tot die bepaalde 'klasse' van mensen die kunnen deelnemen in de geïdealiseerde publieke sfeer? De mannelijke goden, de witte meesters of die een overvloed aan eten en te drinken hebben? Kortom, als deze publieke sfeer waar de vreemdeling zich als burger kan verzamelen en waar de stemmelozen gehoord kunnen worden ongrijpbaar blijft, ondanks onze democratieën, mensenrechtenverklaringen en grondwetten, wat houdt dan een verantwoordelijke publieke theologie in voor degenen die bevoorrecht zijn met toegang tot de middelen om deel te nemen aan deze publieke sfeer, degenen die verondersteld worden goed geïnformeerd te zijn, degenen die zelden onderbroken worden?

Wit zwijgen en luisterkunst

Hoe kunnen degenen die geprivilegieerd zijn door ras in een geracialiseerde samenleving publieke theologie benaderen? Samantha Vice suggereerde dat witte Zuid-Afrikanen, als zij de morele schade erkennen die witheid hen heeft toegebracht:

> 'zo rustig en fatsoenlijk mogelijk zouden leven, en zich zouden onthouden van het ventileren van een visie op de politieke situatie in het publieke domein, zich realiserend dat het niet hun plaats is om diagnoses en analyses te leveren, dat het aan zwarten moet worden overgelaten om het land op hun manier te herscheppen.'[3]

Vice's stilzwijgen is geen terugtrekken uit de samenleving. Haar advies is dat witte Zuid-Afrikanen actief luisteren naar zwarte stemmen en de literatuur van de onderdrukten lezen. Daarnaast, als zwijgen in de publieke sfeer ook zwijgen in de privésfeer wordt, in die zin dat het een weigering wordt om de gevolgen van de witheid te erkennen en na te denken over de situatie,

Witte predikanten tijdens Black Lives Matter-protest in Columbus, Ohio.

dan is dit een morele mislukking, geen deugdzame actie.
Ten slotte moet zwijgen volgens Vice worden beschreven als een poging om de uitgesloten ander in staat te stellen zijn en haar eigen stem te vinden. Ze citeert Paul Taylor:

> 'Stilte is in deze lezing de aanvulling op de stem van de ander; het geeft aan dat men openstaat voor de strijd van de ander om woorden te vinden, zowel voor zijn of haar ervaringen als voor het zelf dat is ontstaan door het samenspannen van die ervaringen met het tot uitdrukking brengen van die ervaringen.'

Als we dit in verband brengen met de discussie hierboven, dan kunnen we Storrars begroeting van de vreemdeling beschouwen als een actief proces van uitnodigen van de stemmelozen. Vice's oproep tot nederigheid eist echter dat de primaire verantwoordelijkheid van witte Zuid-Afrikanen het werken aan onze eigen witheid wordt, terwijl we de ruimte openstellen voor zwarte stemmen om de taak van publieke opinievorming te continueren en deze opinie tot politieke bloei te brengen. Door onze stilte communiceren we openheid om te luisteren naar de onderdrukten, openheid om degenen die uitgesloten zijn uit de publieke sfeer stemmen te laten worden in de vorming van de publieke opinie, met inbegrip van mijn eigen opinie.
Klippies Kritzingers gedetailleerde verkenning van de 'zwarte theologie' met implicaties voor een 'witte theologie' benadrukte evenzeer stilte en luisteren als de rol voor witte theologen en christenen. Hij ziet dit als een proces van bekering, en hij geeft een bijzonder christelijke reflectie aan de structuur van persoonlijke transformatie. Kritzinger schrijft over de 'noodzaak voor praatgrage witte theologen om te zwijgen en te luisteren naar wat zwarte theologen zeggen'. Als deze oproep serieus wordt genomen, brengt hij een vorm van luisteren voort die een bekering van witte theologen vereist.[4]
Bruce Janz suggereert dat luisteren een vorm van getuigenis is. Getuige zijn van het naakte leven. Het zijn juist de boze stemmen, de proteststemmen, die moeten worden beluisterd, waarvan we getuige moeten zijn. In het luisteren naar de woede om onrechtvaardigheid van degenen die eronder lijden, worden we geconfronteerd met de (on)mogelijkheid van een meer inclusieve publieke sfeer. We luisteren om getuige te zijn van het naakte leven, om een dieper inzicht te krijgen in de eigen medeplichtigheid aan het voortduren van het onrecht dat voortvloeit uit de manier waarop de wereld, en Zuid-Afrika in het bijzonder, is gevormd door racisme. In plaats van deelname te weigeren, moeten witten openstaan voor kritiek en moeten ze leren om kritiek deel uit te laten maken van een voortdurende bekering. Kortom: de vraag is of er echt naar kritiek kan worden geluisterd. Zonder zo'n diepgaand luisteren blijft een radicale bekering tot werken aan transformatie (dat in Zuid-Afrika een bevestiging inhoudt van de creatieve strijd van zwarten tegen racisme) onmogelijk.

Spreken tegen privilege

Op basis van de bovenstaande nadruk op het luisteren als de juiste houding voor mensen die met onverdiende privileges leven, stel ik een taak voor die door witte Zuid-Afrikanen en witte publieke theologie in het bijzonder moet worden opgepakt.
Op dit punt in de argumentatie moge het duidelijk zijn dat we onszelf erkennen als onderdeel van de krachten van uitsluiting die tegengewerkt moeten worden.
In de politiek van het publieke discours kan een witte niet ontsnappen aan de identificatie met witte mensen als groep, hoewel dat wel degelijk op gespannen voet kan staan met de manier waarop witheid wordt bestendigd; en het is precies in deze spanning dat de mogelijkheid tot verantwoorde publieke deelname zou kunnen ontstaan.
Het roept op tot het ondervragen van onze sociale locatie en de vraag wat er gebeurt als een persoon, die zichtbaar onderdeel is van deze groep, acties onderneemt die de macht van deze groep ondermijnen.
De vereiste positie is door onder andere Alcoff omschreven als die van de rassenverrader. In een context waar stilte wordt verwacht over kwesties omtrent ras en het blijvende effect ervan in de samenleving, schrijft Shannon Sullivan dat:

> '(v)erraderij vereist dat ik aandring op mijn witheid – om aan te dringen dat ik en anderen mijn witheid erkennen als altijd relevant, altijd een factor in de manier waarop ik de wereld en anderen opvat; en om die factor te detecteren op de plaatsen waar het op dit moment voor mij het meest onopvallend is.'[5]

Als dit wordt opgepakt door witte publieke theologen, betekent dit dat er moet worden gewerkt aan het destabiliseren van het centrum. Dit vraagt om een engagement om de onverdiende privileges die verbonden zijn aan witheid te analyseren, en vast te houden dat dit niet tot zwijgen wordt gebracht in het publieke discours.
Terwijl luisteren suggereert dat zwarte mensen onze primaire invloed worden met betrekking tot rassenkwesties, met inbegrip van de stemmen die hun woede uiten over het feit dat ze tot zwijgen worden gebracht, wijst het aandringen op witheid erkennen erop dat het witte publiek onze primaire doelgroep is. Het roept leden van deze groep op om actief te strijden tegen hun onverdiende privilege. Maar dit effectief doen, wat betekent dat ik werk vanuit een diepe kennis van wat het is dat in twijfel getrokken en uitgedaagd moet worden, hangt af van het werkelijk luisteren naar degenen die lijden aan onrechtvaardigheid en ongelijkheid.

Conclusie

Luisteren is geen 'stap' in een proces, iets wat 'voor het spreken' gebeurt, maar eerder een houding waar we voortdurend naar worden teruggeroepen. In plaats van een lineaire progressie van luisteren, naar benadrukken van onverdiende voorrechten in verband met ras, naar uitspreken tegen morele bedreigingen in de samenleving in het algemeen, zullen deze tegelijkertijd moeten plaatsvinden.
Mijn eigen sociale locatie moet invloed hebben op datgene waarvoor ik verantwoordelijkheid neem. Witte theologen komen niet onschuldig aan op een plek waar de publieke sfeer kan worden uitgebreid en verdedigd. Ze moeten zich ervan bewust zijn hoe hun eigen positie bijdraagt aan de uitsluiting die ze beweren tegen te werken. In plaats van slechts een sfeer waartoe zij toegang hebben uit te breiden en te verdedigen, moet juist de macht die de publieke sfeer voor hen opent en niet voor anderen, worden tegengewerkt. Als er niet voldoende wordt geluisterd en de nadruk niet wordt gelegd op het nemen van verantwoordelijkheid voor het onrecht waar ik baat bij heb, wil ik suggereren dat onze witte publieke theologieën altijd het risico blijven lopen het onrecht dat zij beweren te bestrijden te bestendigen.

Noten

[1] Linda Martin Alcoff, 'The problem of speaking for others', *Cultural Critique* 20, 1991
[2] Debat in: *International Journal of Public Theology* 5, no. 1, 2011
[3] Samantha Vice, 'How do I live in this strange place?', *Journal of Social Philosophy* 41, no. 3, 2010
[4] Johannes N.J. Kritzinger, 'Black Theology: a challenge to mission', DTh-dissertation, University of South Africa, 1988
[5] Shannon Sullivan, *Revealing whiteness: the unconscious habits of racial privilege,* Bloomington: Indiana University Press, 2006

— Cobus van Wyngaard is universitair docent Systematische theologie aan de Universiteit van Zuid-Afrika (UNISA) en predikant in de Nederduits Gereformeerde Kerk in Pretoria.

‘De boog van de geschiedenis buigen’

Racisme, theologie en vrijzinnige christenen in VS en Nederland

Black Lives Matter is een beweging die vanuit de Verenigde Staten zich over grote delen van de wereld uitbreidde dit jaar. Hoe verhoudt de context van de Verenigde Staten, het geweld tegen de zwarte bevolking en de relaties tussen zwart en wit daar, zich tot de Nederlandse context? En hoe verhouden theologie en kerken uit met name de vrijzinnige hoek zich in beide contexten tot de discussie omtrent racisme? Over die vragen sprak ik met Paul Rasor, Janet Thompson Jackson en Pat Jackson, alle drie afkomstig uit de Verenigde Staten, (recent) in Nederland woonachtig, en een dream team wat betreft kennis van rechten, ras en religie. Hieronder volgt een inkijkje in een engagerend en geëngageerd gesprek van tweeënhalf uur over deze vragen.

Laten we om te beginnen eens kijken naar de context waarin Black Lives Matter in de VS opkwam en waarom het dit jaar een hoogtepunt bereikte. Wat zijn jullie observaties?

Janet: De VS beleeft twee pandemieën, twee virusssen tegelijkertijd: Covid-19 en de raciale moorden. Black Lives Matter bestond voor 2020 al, maar de echte opleving van de beweging heeft veel te doen met de gelijktijdigheid van de moorden en de Covid-pandemie. Door de pandemie veranderde de mentaliteit van mensen en zorgde voor een gevoel van verbondenheid: “We’re all in this together” en de Black Lives Matter-beweging slaagde erin mensen die voorheen niet betrokken waren bij antiracistische acties, inclusief vrijzinnige christenen, zich te laten aansluiten.’

Pat: ‘Black Lives Matter ontstond na de vrijspraak van de man die Treyvon Martin doodde. Ook na de moord op Michael Brown in 2013 in Ferguson, Missouri, hoorden we de frase. En nu, met de moord op George Floyd, is de kreet overal: op schuttingen, op borden, in tuinen, en kerken zetten het op de gevel en in het kerkblad.

Pandemie zorgde voor een gevoel van verbondenheid

Er is hoop dat wat er nu gaande is niet gevolgd wordt door een *backlash*, een terugslag, maar dat het echt stappen vooruit zullen betekenen in de VS.

Paul: ‘Ik herinner me de strijd in de jaren zestig. Er werden commissies ingesteld, maar uiteindelijk veranderde er niet veel. Er had een kantelpunt moeten zijn, maar dat kwam niet. Ik hoop dat dit er nu wel komt.’

Wat is jullie observatie als het gaat om Nederland in vergelijking met de VS?

Janet: ‘In Nederland heb ik me op geen enkel moment beoordeeld of als “ander” beschouwd gevoeld vanwege mijn huidskleur. Ik voelde me “ander” omdat ik niet-Nederlands was. Cultuur en taal maakten dat verschil. Ik voelde een raciale vrijheid die ik in mijn hele leven in de VS nooit heb ervaren. Om een voorbeeld te geven: toen we in Groningen woonden, waren we in de IKEA en Pat moest iets terugbrengen. Ik ging even naar de *food market* om een paar dingen te kopen. Ik liep met mijn boodschappen in mijn armen naar buiten, naar Pat. Maar ik bevroor en dacht: iemand zal me tegenhouden omdat ze denken dat ik deze dingen heb gestolen. Dat zou in de VS gebeurd zijn, dat is mijn geleefde ervaring in de VS. Maar hier hield niemand me in de gaten. Ik moest er aan wennen dat ik in Nederland geen veronderstelde crimineel ben omdat ik zwart ben.’

Pat: ‘Als ik terugdenk aan ons jaar in Nederland, springt voor mij de ervaring van de intocht van Sinterklaas in Groningen eruit. Ik zag de boot, en alle opwinding, maar ook de zwarte pieten. Toen ik verder liep stuitte ik op de protesten. En ik hoorde wat ik ook hier in de VS hoor: “Dit is niet racistisch, het is cultuur.” Daar lopen parallellen tussen de VS en Nederland als het gaat om de manier waarop we omgaan met dit soort kwesties.’

Paul: ‘Ik herken wat je zegt over het rondlopen in Amsterdam en Groningen. Zwarte mensen lopen hier gewoon over straat en

Janet Thompson Jackson is professor in de rechten aan de Washburn University in Topeka, Kansas. Daarnaast is ze actief op het gebied van *wellness* en *mindfullness* als praktijken die helpen om raciaal trauma een plek te geven. In het collegejaar 2018-2019 doceerde ze aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Pat Jackson is predikant in de Presbyterian Church USA. Hij is de initiatiefnemer van het project Interwoven Congregations, dat uitwisseling stimuleert tussen witte en zwarte kerkgemeenschappen. Samen met zijn vrouw Janet Thompson Jackson woonde hij in 2018-2019 in Groningen.

Paul Rasor doceerde rechten en theologie aan verschillende universiteiten in de Verenigde Staten en in Groningen. Naast wetenschapper is hij predikant van de Unitarian Universalists. Hij woont in Amsterdam.

zijn in hun dagelijks leven niet bang voor de politie. In de VS zouden ze constant achterom kijken. Maar dat heeft zich niet vertaald in een bewustzijn over ras als zijnde een Nederlandse kwestie en ik weet niet of het gaat om niet-wit of om niet-Nederlands zijn. De steun voor Kick Out Zwarte Piet is gegroeid door de jaren heen: Zwarte Piet is op zijn retour. De vraag is: wat is ervan geleerd? Zwarte Piet heeft het potentieel om het proces van reflectie op witheid en wit privilege aan te zwengelen. Witte mensen in de VS worden zich langzaamaan bewust van hun eigen witheid. Dat is een eerste stap in het proces van het leren omgaan met wit privilege. In Nederland weten mensen niet dat ze wit zijn. Ze weten dat ze Nederlands zijn, en historisch gezien betekende Nederlands en wit-zijn hetzelfde. Het was een grotendeels monoraciale samenleving gedurende lange tijd – dat is de VS nooit zo geweest. En ook Nederland is dat niet meer.'

Hoe is er theologisch gereageerd en gereflecteerd op racisme in de afgelopen tijd in vrijzinnige kringen?

Pat: 'Ik vind Black Lives Matter theologisch een heel spannende uitspraak. Als we nadenken over belijden op dit moment als gelovigen, moeten we dat zien als schuld belijden, als onszelf rekenschap geven en

Je claimt iets als je 'Black Lives Matter' zegt

het erkennen van een racistisch verleden en de zonde van racisme. Maar belijden heeft

'Heer, genees ons land, smeekt een protestbord.'

ook de kant van belijden wat je gelooft. Zo bezien is Black Lives Matter een belijdenis, net zoals je zegt: "Jezus is onze Heer". Je claimt iets als je "Black Lives Matter" zegt. Een van de bronnen waar ik op het moment mee werk is ontwikkeld door een Afrikaans-Amerikaanse predikant in de Methodist Church: Latasha Morrison, *Be the Bridge*. Het boek heeft een theologische lijn: het begint met bewustzijn, dan gaat het naar treuren, dan naar belijden van schuld, dan naar boetedoening, enzovoort. Er is een discussie omtrent het idee van verzoening. Na de moord op Michael Brown was ik bij een gesprek waar een zwarte pastor uit Ferguson het woord nam en zei: "We kunnen helemaal niet over verzoening praten in de kerk. Want verzoening impliceert dat we teruggaan

'Racisme is een virus', Zabou-graffiti, Shoreditch, Londen

naar een tijd waarin de relaties goed waren. Je claimt iets terug. Maar het is nooit goed geweest tussen ons. In dit land is dat nooit geweest." Hij daagde de witte mensen uit door te zeggen: "Jouw oproep tot verzoening is failliet. Want je hebt je nooit ingezet voor een rechtvaardige, liefdevolle relatie in onze samenleving." Voor mij voelde dat alsof het tapijt onder mijn voeten werd weggetrokken. Ik gebruik het woord nog wel, maar met een voorbehoud. 2 Korintiërs 5 is nog steeds een krachtig vers voor mij, maar ik zie het nu als een verzoening als in Gods oorspronkelijke visie van wat een samenleving hoort te zijn. Het is iets worden dat we nog nooit waren.'

Paul: 'Ik heb het gevoel dat er in de VS meer gedaan wordt dan in Nederland. In Nederland wordt er nauwelijks theologisch op gereflecteerd. Heel soms door een individu, zoals Janneke Stegeman. Het werk rondom ras wordt in de maatschappij gevoerd en je zou een theologische basis kunnen creëren voor hun werk, zoals bijvoorbeeld Nieuwwij dat werkt op de intersectie van maatschappij, multiculturalisme en multireligiositeit. Maar het is niet religieus of kerkelijk. Maar daar worden interessante gesprekken gevoerd. Een van de oorzaken is natuurlijk de secularisatie van de maatschappij. Er zijn nog een paar vrijzinnige theologen, maar theologie in Nederland is grotendeels orthodox en die houden zich meestal niet racisme bezig.'

Wat wordt er in kerken – en dan met name de vrijzinnige of de liberale kant van mainstream kerken – gedaan om te reflecteren op racisme en wit privilege?

Paul: 'In Nederland beschouwen ze zichzelf niet als witte kerken, hoewel er zwarte en minderheidskerken zijn. Deze kerken zijn over het algemeen niet vrijzinnig: ze zijn evangelisch of orthodox. Janneke Stegeman probeert in haar boek *Alles moet anders! Bevrijdingstheologie voor witte Nederlanders* die discussie omtrent witheid en wit privilege in de kerk aan te zwengelen. Vrijzinnige kerken hier zijn wit, en ze zijn heel klein. Hun focus ligt niet op vragen omtrent ras, maar omtrent diversiteit, discriminatie, pluralisme en migratie. Omdat ze klein zijn en krimpen kijken ze met name naar binnen, naar overleven, naar vragen over het behoud van identiteit. Mijn vraag aan hen is dan ook naar de profetische stem in de richting van de samenleving. Ze willen die graag hebben, maar komen er nauwelijks aan toe.'
Pat: 'In de VS hebben de *mainline* protestantse kerken veel werk verzet op het gebied van antiracisme. De Presbyterian Church heeft zowel op nationaal als regionaal niveau initiatieven opgezet om racisme te ontmantelen. De Methodist Church heeft een enorme hoeveelheid materiaal op hun website omtrent het heelmaken van raciale relaties. De Episcopal Church heeft ook veel materiaal. Zo ook vele andere kerken. En dit is nog maar een deel van al het werk dat gedaan wordt rondom sociale en raciale rechtvaardigheid.'
Paul: 'Het mooie is dat het gezien wordt als een religieuze verplichting. Het is een roeping: dit is wat we moeten doen als onderdeel van onze claim christenen te zijn. Het is de theologie die dit werk aanstuurt.'
Pat: 'De realiteit is dat de de kerken gesegregeerd zijn. Het doel van Interwoven Congregations (het project dat Pat vorig jaar is gestart – NP) is mensen bij elkaar brengen om relaties en bewustzijn te creëren, zodat we samen actie kunnen ondernemen tegen systemisch racisme. Vier jaar Trump heeft het racisme blootgelegd en in de kerken heeft dit tot een bewustzijn geleid dat we hiermee echt aan de slag moeten. Ik dacht altijd dat racisme zou uitsterven, maar dat is niet het geval. En hoewel we graag zouden willen geloven dat de jongere generaties open en progressief zijn, zijn er data die laten zien dat tieners en twintigers ook onbewuste vooroordelen hebben. Logisch, want dat is de samenleving waarin ze opgroeien. Martin Luther King zei dat tijd niet neutraal is, we groeien niet vanzelf over racisme. Wat doen we dus om dit aan te pakken?'
Paul: 'Ik heb eens kritisch gereageerd op de uitspraak "de boog van de geschiedenis is lang, maar hij buigt naar rechtvaardigheid". Dat is fatalistisch, dat is zeggen dat alles wel goed komt. Wij zijn degenen die de boog buigen. Zeggen dat het allemaal wel goed zal komen is geen onderdeel van vrijzinnige filosofie en theologie: wij moeten het werk doen. Als we tegen racisme vechten, mken we deel uit van de kleine momenten die druk uitoefenen op die boog van de geschiedenis.'

De volledige tekst van dit interview staat te lezen op www.zendingsraad.nl > verdieping

— Nienke Pruiksma is stafmedewerker van de Nederlandse Zendingsraad en hoofdredacteur van *TussenRuimte*.

Westerse arrogantie

Onlangs verscheen er een rapport van de Raad van Europa over de positie van minderheden in Bulgarije. Ook al is er op verschillende terreinen flink vooruitgang geboekt, nog steeds worden Roma er gediscrimineerd. Er zijn nog altijd problemen op het gebied van scholing en hate speech *blijft vaak onbestraft.*

Ik woon in een regio waar de meerderheid etnisch Bulgaars is, maar er leven ook grote minderheden van Turken en Roma. In de protestantse gemeenten hier zijn al deze groepen vertegenwoordigd. Bewust wordt de verbinding met elkaar gezocht en iedereen is welkom. Dit vanuit het geloof dat iedereen voor Christus gelijk is en dat Hij ons opdraagt om elkaar lief te hebben. Natuurlijk zijn er wel eens wrijvingen vanwege cultuurverschillen of begrijpt men elkaar niet goed, maar het is altijd de insteek om samen verder te gaan en de ander ruimte te gunnen. Het is daarom misschien niet verwonderlijk dat volgens de laatste volkstelling de protestantse kerken landelijk gezien voor ongeveer zestig procent uit Roma bestaan. De kerk is de plek waar ze volledig meetellen en waar ze ook leidinggevende posities innemen.

Een koude douche waren de reacties van enkele in Bulgarije wonende Nederlanders en Belgen op het rapport. Volgens hen was te merken dat de opstellers hier niet woonden, want Roma worden op allerlei manieren positief gediscrimineerd en krijgen kansen genoeg, het rapport moest dus vooral niet serieus genomen worden. Dit riep ergernis bij me op, omdat ik hier iets heel anders zie.
En daarbij: zij hebben er zelf voor gekozen om hier te wonen, zij zijn over het algemeen rijker dan de gemiddelde Oost-Europeaan en hebben op het gebied van scholing en werk niet te klagen. Wat is het, dat een ander misgund wordt wat men zelf heeft? En dan blijkbaar vooral een ander die een andere etnische en culturele achtergrond heeft? Dit is een uiting van West-Europese arrogantie die ik hier wel vaker tegenkom. Een cultuur waar ook ik in opgegroeid ben. Dat roept een ongemakkelijke vraag op: als ik eerlijk ben, hoeveel sporen draag ik daar zelf van mee, al is het onbewust ...?

— Foka van de Beek is als theologe en toerustingswerker door de GZB uitgezonden naar Burgas in Bulgarije, stad en provincie aan de Zwarte Zee. Dit is haar laatste column vanuit Burgas voor *TussenRuimte*.

Father John Onoja, Nigeriaans priester in Eindhoven:

'Meehelpen met de missie van Christus'

In Nederland werken een aantal priesters die vanuit het buitenland door de Rooms Katholieke Kerk hiernaartoe zijn gezonden. Hoe krijgt de Rooms Katholieke Kerk als wereldkerk vorm met de inzet van priesters en missionarissen van buiten Europa? Wat zijn de obstakels? Via het Nijmegen Institute for Mission Studies kwam *TussenRuimte* in contact met de Nigeriaanse priester en spiritijn John Onoja in Eindhoven en sprak hem via Zoom.

Er zijn steeds minder priesterstudenten in Nederland. Volgens Eenvandaag1 nam daarom voormalig Bisschop Wiertz het initiatief om studenten vanuit het buitenland in Nederland de priesteropleiding te laten volgen. Dit jaar zijn er 45 studenten, met 16 verschillende nationaliteiten. Zij blazen de kerk nieuw leven in.
Ondertussen zijn er meer bisdommen die buitenlandse priesters naar Nederland halen, al zijn er ook bisdommen die eerder kiezen voor minder parochies dan voor meer priesters.2 Bisdom Rotterdam en Den Bosch hebben inmiddels structurele contacten met congregaties in het buitenland die hun studenten naar Nederland sturen. Ook zijn er priesters die na de opleiding in eigen land naar Nederland komen om hier te werken. Op dit moment komt 23 procent van de rooms-katholieke priesters in Nederland uit het buitenland. Dat zijn er 109, afkomstig uit bijvoorbeeld Columbia, Afrika, India, Polen, Oostenrijk. De wereldkerk in Nederland ...

Father John Onoja is lid van de Congregatie van de Paters van de Heilige Geest (Spiritijnen), die over de hele wereld leven en werken. Hij heeft zijn priesteropleiding in Ghana en Nigeria gevolgd. Naast theologie studeerde hij filosofie en hij liep stage in Algerije. In 2008 is Father John tot priester gewijd en sinds tien jaar woont en werkt hij in het Missionair Team Eindhoven van de Spiritijnen. Hij maakt ook deel uit van het pastoraal team van de Sint Joris, voor zowel de Nederlands- als de Engelstalige parochie.
Hij werkt onder andere met internationale studenten, expats en jonge gezinnen en is betrokken bij het Open huis waar mensen een kop koffie kunnen komen drinken, praten over hun leven en biechten als ze daar behoefte aan hebben.

Missionarissen die vanuit het buitenland in Nederland komen werken, volgen eerst de jaarlijkse 'acculturation course' van het Nijmegen Institute for Mission Studies. Het NIM, in 1992 opgericht, is een instituut voor niet-westers christendom, interreligieuze dialoog en gemeenschappelijk missie en coördineert praktijk-georiënteerd onderzoek en activiteiten van de leerstoel van Missie Studies aan de Radboud Universiteit. In het eerste semester van 2020-2021 hebben vijf studenten deze cursus gevolgd.
Bron: www.ru.nl/nim/ Bezocht op 30 november 2020

Heeft de Rooms-Katholieke Kerk een bewust beleid om priesters uit andere landen in te zetten?
'Dat is inderdaad bewust beleid. Er is in Europa ook een tekort aan priesters, maar dat is niet de reden: het gaat om meehelpen met de missie van Christus. De Congregatie van de Heilige Geest heeft een hoofdkwartier in Rome en ze hebben een poule van priesters die ze als missionarissen uitzenden naar waar ze nodig zijn. Na een aantal jaren kan dat dus ook weer een ander land zijn.'

Had je tijdens je studie al het plan om in een ander land als priester te gaan werken?
'Tijdens mijn studie koos ik voor het vak Missiologie. Dan leer je al een andere 'mindset', omdat je je oriënteert op het werken en leven in een andere cultuur na je priesteropleiding. Tijdens de studie ga je als apostel naar het buitenland om je zes weken onder te dompelen in een cultuur anders dan je eigen cultuur. Een voorbeeld daarvan is ook de twee jaar dat ik stage liep in Algerije: een compleet andere cultuur dan waarin ik zelf was opgegroeid. Je moet ook een andere taal leren om te kunnen communiceren .'

Hoe ben je ontvangen in Nederland en hoe zijn de afgelopen tien jaar geweest?
'Toen ik eind 2009 aankwam in Nederland was het koud, het was winter. Mijn collega-priester en ik werden opgehaald door iemand die we al kenden samen met een Nederlandse priester die Engels sprak. Dat is beleid van de congregatie, zodat je meteen een bekend gezicht ziet en je op je gemak voelt. Ze hadden jassen voor ons meegenomen. Daardoor voelden we dat we op een veilige plek waren. We kregen wat we nodig hadden om ons pad te gaan. Al met al was het een heel positieve eerste indruk.

De Congregatie van de Heilige Geest, ook wel Spiritijnen genoemd, is gevestigd in meer dan 57 landen met samen ongeveer 3000 leden. Hun spiritualiteit wordt gekenmerkt door de Geest:
'Wij komen allen uit verschillende culturen, werelddelen en landen, ieder met een eigen achtergrond. De Geest van Pinksteren heeft ons samengebracht in één grote gemeenschap, de congregatie. De verscheidenheid van culturen wordt door ons gezien als een rijkdom en onze eenheid getuigt van de verzoening in Christus.'
Bron: https://missie-geest.nl/ons-verhaal/
Bezocht op 30 november 2020

Daarna was het belangrijk voor mij om de taal te leren zodat ik contact kon leggen met mensen.
Het was wennen. In Nigeria ga je direct werken in de kerk. In Nederland moest ik eerst naar de bisschop die mij een zending gaf. Daarna moest ik een Verklaring omtrent Gedrag aanvragen bij de gemeente en ging ik door een heel proces heen. De tweede indruk had een grote cultuurshock kunnen zijn als de opleiding in Nigeria geen trainingen had gegeven om me hierop voor te bereiden. Van missionarissen die workshops kwamen geven over hun eigen ervaringen leerde ik wat ik kon verwachten als ik in een andere cultuur of in een ander land terecht zou komen. Dan hoor je dat je je eten zult missen omdat daar het eten anders is. En er worden vragen behandeld zoals: Hoe ga je om met je eigen achtergrond en die van de mensen in het land waar je komt te wonen? Ik leerde hoe de mensen dingen doen en waarom ze dat zo doen. Zo leer je hoe je kunt leven als missionaris. In Nederland moest ik nog een inburgeringscursus doen.
Bij het leren leven en werken in een nieuwe cultuur leren gaat om 'enculturation' en 'acculturation'. Je eigen cultuur leren kennen

en daarna een nieuwe cultuur leren kennen. Dat is niet je eigen cultuur weggooien, maar een nieuwe cultuur leren waarderen. Dat kan soms conflicten opleveren. Maar ik laat me leiden door twee principes: Zijn de waarden verenigbaar met het evangelie? En wat zegt de kerk?'

Is racisme een thema binnen de Rooms-Katholieke Kerk?
'Er wordt veel over gepraat, over de geschiedenis en wat er is gebeurd en door wie. Zelf heb ik weinig ervaring met racisme of discriminatie. Ik krijg wel eens commentaar van mensen. Dan vragen ze waarom ik hier ben en of ik in een asielzoekerscentrum woon. Mijn zwarte huidskleur roept vragen op. Of je wordt er uitgepikt op het vliegveld. In Nederland is racisme geen onderwerp om openlijk over te praten. Je leest wel ervaringen van mensen met racisme in de krant. Ik werk met expats en studenten en ook daar hoor ik van tijd tot tijd de verhalen over discriminatie en dan praten we erover. Dat gebeurt dan meestal in een-op-een gesprekken. Maar er wordt niet over gepraat als een thema.

In Nederland hebben de Spiritijnen nu nog vijf communiteiten met samen ongeveer negentig mensen. Eén daarvan zit in Eindhoven, ook wel het Missionair Team Eindhoven genoemd. Het MTE is een internationale gemeenschap, opgezet als een missionair project, met aandacht voor gemarginaliseerde mensen, voor gerechtigheid, vrede en integriteit van de schepping, voor jonge mensen (o.a. door jongerenreizen naar Afrika en Brazilië te organiseren), alsook voor het pastoraat onder mensen met een migratieachtergrond.
Bron: https://www.oudemunt.nl/wp-content/uploads/2016/12/magazine-jaar-van-het-godgewijd-leven-digitaal.pdf
Bezocht op 30 november 2020

In Nigeria dóen we de dingen. Nederland heeft een maatschappij waarin er voortdurend gepráat moet worden. Je moet over alles een mening hebben. Als er iemand gediscrimineerd wordt en je ziet het, dan moet je er iets van zeggen.

‘In Nigeria dóen we de dingen, in Nederland moet er gepráat worden’

In onze gemeenschap wordt er veel met elkaar over gesproken, zodat je geen barrières hebt tussen de priesters en medebroeders. We maken geen tweedeling, we spreken niet over een ‘Afrikaanse broeder’ of een ‘Nederlandse broeder’: in het spreken en schrijven zijn het gewoon je broeders. Het werk in de parochie is verdeeld en ieder in het pastoraal team heeft twee kerken om voor te zorgen. Dat is heel duidelijk. Mensen zullen niet speciaal vragen naar een Nederlandse priester, het is gewoon zo dat bij die kerk die priester hoort. Dat is heel bewust.’

Welke stappen kunnen we in de kerk zetten op weg naar een maatschappij zonder racisme?
‘We moeten meer praten over racisme om bewustwording te creëren, bijvoorbeeld op conferenties en seminars. We moeten ook meer samenwerken met priesters in Afrika en India, om zo de diversiteit in kerken te laten zien. Er zijn niet alleen maar witte Nederlandse priesters in de kerk. De priester die Christus representeert is heel divers. Hij is ook niet gebonden aan een plaats, maar komt tot uiting in heel de wereld. Daar moeten mensen aan wennen, dat de kerk van God wereldwijd en divers is in de mensen die er deel van uitmaken.’

‘Het is niet ons eigen pad, maar dat van Jezus’

Heb je hoop voor de toekomst dat dit zal lukken?
‘Ja, ik heb hoop voor de toekomst omdat het niet ons eigen pad is, maar het pad van Jezus. Jezus gaf instructies om dit pad te lopen en het Goede Nieuws te verkondigen dat de liefde van God voor iedereen is. De priesters blijven de hele wereld bedienen en samenwerken. Dus de toekomst is rooskleurig. Het is belangrijk om de taal te leren van het land waar je bent. Om Nederlands te leren als je hier studeert of werkt. Om het denken van de Nederlandse mensen te leren begrijpen. Om zo Christus te kunnen verkondigen aan de mensen.’

Noten

[1] https://eenvandaag.avrotros.nl/item/amen-deze-buitenlandse-priesters-blazen-weer-nieuw-leven-in-de-katholieke-kerk/
Bezocht op 30 november 2020

[2] https://www.nd.nl/geloof/geloof/521035/groeiend-aantal-buitenlandse-priesters-is-injectie-voor-een-krimpende-kerk
Bezocht op 30 november 2020

— Renate Japenga is jongerenwerker in de Protestantse Gemeente Hilversum en lid van de redactie van *TussenRuimte*.

Gedékolonialiseerde menselijkheid

Zwarte theologie en de strijd om mensenrechten

Toen recent de discussie over een 'zwarte of witte Jezus' in onder andere *Trouw* oplaaide[1], waren we er ons als redactieleden van bewust hoe zeer deze discussie in de vergetelheid was geraakt in de theologie van de 21e eeuw. Vanaf de jaren zeventig van de twintigste eeuw kwam ook in Nederland, zeker onder theologen en missiologen, het idee van een 'zwarte Jezus of Christus' regelmatig langs in de theologie die ontstond in de vrijheidsstrijd van zwarten en gekleurden onder de Apartheid en in de strijd om burgerrechten van de zwarte bevolking in de Verenigde Staten. Tijd dus om in de archieven te duiken.
In een van de eerste jaargangen van *Wereld en Zending* vonden we een boeiend artikel van de Zuid-Afrikaanse theoloog Alan Boesak die het beeld van 'een zwarte Jezus' koppelt aan een proces van dekolonisering van het christendom en de voluit menselijkheid van zwarten. Deze tekst werd geschreven in de context van de Apartheid, maar bevat een rijkdom aan ideeën en voorstellen waar we ons als christenen vandaag kritisch en constructief toe kunnen verhouden in een context van doorgaand racisme.
Hieronder volgt de tweede helft van het artikel waarin Boesak zich specifiek richt op het belang van 'Christus als zwart' kunnen denken. Het artikel kan integraal teruggelezen worden op de website van de Nederlandse Zendingsraad onder de rubriek Verdieping. — *De redactie*

De zwarte messias en zwarte menselijkheid

Ware liefde en ware gerechtigheid [...] laten de menselijkheid tot zijn recht komen. De mens mag *echt* mens zijn. De menselijkheid is daarom zo belangrijk, omdat het een algemeen nietszeggend begrip is dat hoe dan ook gevuld kan worden, maar zijn belang vindt in het handelen van God met de mensen. Een handelen, waarin het Christusgebeuren in het middelpunt staat.
Wij belijden dat Jezus Christus de ware God en de ware mens belichaamd heeft. Hij was de mens zoals God de mens wil. In Hem moet het 'lijken op God' van de mens een duidelijk beeld krijgen, opdat er voortaan geen misverstand zou zijn over wat God van ons verwacht. Daarmee is niet gezegd hoe God fysiek eruit zou zien, maar hoe God God is en de mens mens moet zijn. Welnu, Jezus van Nazareth was concreet een levend beeld van God. Israël leerde God

'Christus en racisme gaan niet samen , roept dit muurschrift.'

kennen in zijn daden, in zijn 'omgang' met zijn volk; Jezus was het beeld van God in zijn daden, in zijn 'omgang' met de mensen. In zijn omgang met de mensen was Hij de waarachtige weerspiegeling van de handelende God.

'Wie Mij (bezig) gezien heeft, heeft de Vader (bezig) gezien.' (Johannes 14:9)

Wij vragen echter meteen erbij: wat is de betekenis van deze belijdenis voor de zwarte verdrukten van de wereld? Zien wij in Hem die Jezus die ons eeuwen lang is voorgehouden – de sentimentele veldprediker, die alleen maar een boodschap over de hemel en berusting kwam verkondigen? Is Hij werkelijk zo westers als de 'beschaving' die Hem claimt? Machteloos tegen de identificatie met hun macht en hun onderdrukking? Die Jezus die duizenden van onze voorouders hebben leren kennen op de plantages, waar ze als slaven moesten werken? Als Hij dit is, is Hij blank en onaanvaardbaar voor zwarten. De Jezus die de God van de Bijbel vertegenwoordigde, kan niet dezelfde zijn wiens naam gekerfd stond in de boeg van het Hollandse slavenschip waarin Afrikanen naar hun dood weggevoerd zijn. Nee, voor zwarte christenen, om met James Cone te spreken, is de belijdenis van Jezus Christus als de zwarte Messias de enige echte in onze tijd.[2]
Het beeld dat ons van Jezus in het Nieuwe Testament wordt voorgehouden, verbindt Hem in bijzondere mate aan de zwarte ervaring. Hij was arm, de zoon van arme ouders die bij zijn besnijdenis niet het door de wet voorgeschreven offer konden brengen omdat hun vermogen niet toereikend was. Zij brachten het offer van de armen: twee tortelduiven (Lev. 12:6-8; Luc. 2:21-24). De nederige staat van zijn geboorte heeft Hij zijn leven lang behouden. Hij hoorde tot een arm, bezitloos volk, onderdrukt en zonder rechten in hun eigen land, onderworpen aan talloze dagelijkse vernederingen door de vreemde overheersers. Onder de armen leefde en werkte Hij, uit deze mensen komen zijn leerlingen en volgelingen. Hij was solidair met hen, voelde zich thuis bij de 'have nots' eerder dan bij de 'haves'. Kennelijk sprak zijn boodschap deze

mensen ook aan, Hij wekte hoop en vertrouwen bij hen op – zij voelden zich thuis bij *Hem!* Zijn boodschap heeft dan ook op hen effect gehad; de rijken en bevoorrechten vonden er niets aan.

[...]

Reeds aan het begin van zijn werk maakte Hij duidelijk waar het Hem om ging:

> *'De Geest van de Heer is op Mij, daarom dat Hij Mij gezalfd heeft om aan de armen het Evangelie te brengen, Hij heeft Mij gezonden om aan de gevangenen vrijlating te verkondigen en aan de blinden het gezicht, om verbrokenen heen te zenden in vrijheid, om te verkondigen het aangename jaar van de Heer.' (Lucas 4:18vv)*

Dit werkprogram is puur solidariteit. Jezus, de grote verdrukte, kwam en koos de zijde van de verdrukten. Hij kwam als de Verlatene, zonder gestalte of aanzien, een man geslagen met ziekte en vertrouwd met smarten (Jesaja 53). Hij leefde op aarde zoals wij het leven kennen. Hij heeft zich volledig geïdentificeerd met ons – Hij is de zwarte Messias.
Maar Hij heet toch maar Jezus, zijn nederige staat ten spijt. Bevrijder, Verlosser. Hij bracht aan zijn vertrapte volk een nieuwe boodschap van hoop en bevrijding. Hij leefde hen voor met een hemelse radicaliteit en legde daarmee dynamiet onder de bestaande verhoudingen en 'law and order'. Zij waren dingen, deze mensen, zonder waarde behalve voor zover ze bruikbaar waren voor de Romeinen – Hij vertelde hen dat Hij hen liefhad, dat ze meer waard zijn dan vogels en bloemen, al is het zo dat zelfs Salomo in al zijn heerlijkheid niet zoals de bloemen bekleed was. In een land waar de Romeinse vuist het hoogste gezag was, bevestigde Hij bevrijdend hun menselijke waardigheid. Jezus erkende het 'christelijke' sadisme van zijn volgelingen niet.

[...]

Deze Jezus hebben we vergeefs gezocht in de prediking van de blanken. De boodschap die wij hoorden was geheel anders. Die boodschap was er een van berusting, van vergoelijking van blanke ongerechtigheid, een boodschap die de blanke altijd onvoorwaardelijk van zijn gelijk verzekert.

[...]

Het is de roeping en de verantwoordelijkheid van Zwarte theologie het Evangelie van deze ongewenste blankheid te bevrijden. 'Omdat onze zwartheid, en alleen maar onze zwartheid de oorzaak is van de onderdrukking van de zwarte gemeenschap', zegt Cone, 'moet de Christologische betekenis van Jezus Christus gevonden worden in zijn zwartheid ... Nemen wij ons uitgangspunt in de historische Jezus, in het Nieuwe Testament afgeschilderd als de grote Verdrukte (*The Oppressed One*) – wat anders, behalve *earthed*, kan ons voldoende vertellen van de betekenis van zijn tegenwoordigheid vandaag? Net als gisteren, heeft Hij de ellende van zijn volk op zich genomen, wordt Hij voor hen alles wat nodig is voor hun bevrijding ...'[3] Voor ons is Jezus de Zwarte Messias en de onherroepelijke garantie voor zwarte menselijkheid.
Zwarte Theologie, zo zeiden we, wil dóórbreken tot het echte – het echte menszijn. En – wederom – onze menselijkheid ligt in ons zwart geschapen-zijn. [...]
Wij willen het echter duidelijk stellen: wanneer wij spreken over de bevestiging van onze zwartheid, de affirmatie van onze zwarte geschapenheid, heeft het niets te maken met een gelaten aanvaarden. Het is wat het is: een bevestiging. *Black is beautiful!* Wij spreken over een wedergeboorte, een herschepping, een vernieuwing, een herwaardering van onszelf. Hierbij is in de Zwarte Theologie telkens het woord *zelfliefde* gevallen, meteen door sommigen vertaald als: liefde voor zwart, haat voor blank.

Ik wil hier geen apologie leveren, maar ik wil er dit van zeggen:
Jezus heeft geen wet voorgeschreven toen Hij zijn volgelingen het bevel gaf de naaste lief te hebben 'als uzelf'. Er is weer bij mensen een waardering voor zichzelf, een verlangen om waardig te mogen leven, een drang tot zelfbescherming. Toch zijn er omstandigheden die zo vernietigend kunnen werken dat zelfs dit fundamentele menselijke element ontbreekt. Mensen kunnen onder druk een diepe verachting voor zichzelf opbouwen. Dit was het lot van zwarte mensen. Slavernij, overheersing, totale afhanke-

lijkheid, rechteloosheid, vreemdelingschap (elders of in eigen land) hebben een verwoestende uitwerking gehad op het geestelijk leven van zwarten. In hun blank gedomineerde maatschappij was blank het toppunt van goed en zwart symbool van alles wat laagstaand is.

[...]

Zwarten zoeken nu een nieuwe menselijkheid – een gedékoloniseerde menselijkheid, vrij van de besmettelijkheid van blanke verachting. Dit wil niet zeggen dat zwarten blanken onvermijdelijk zullen haten. Alleen, zwarte mensen zullen eenvoudig niet meer een 'broederschap' van blanken aanvaarden waarin de ene broeder een slaaf moet zijn en de ander een meester. We vinden dit huichelachtigheid en onechtheid en dat dit voor 'christelijkheid' moet doorgaan onverdraaglijk. Tenminste even onverdraaglijk als elk soort van blanke onderdrukking. Blanke waarden zullen niet meer (nooit meer!) gelden als 'het hoogste goed'. Zwarten zullen niet meer zichzelf haten, al wensende dat ze 'blank' mogen worden. [...] Hierin zullen ze blanken dwingen zichzelf in hun blankheid te zien en de consequenties ervan voor anderen te beseffen. Dit is de betekenis van zwarte zelfliefde. Dit is voor zwarten een proces van bekering, een proces waarin wij deel mogen hebben aan Gods schepping, de schepping van een nieuw zwart bestaan. Een proces waarin blanke superioriteit ge-ontmythologiseerd wordt en blank leven gehumaniseerd wordt uit zijn afgoddelijke absurditeit, en zwart leven uit zijn lasterlijke minder-menselijkheid.

[...]

De kerk moet meehelpen door mee te werken aan de bevrijding, aan de beëindiging van de afhankelijkheid. Wij zoeken een kerk die is waar Jezus Christus was: bij de armen en de verdrukten. Zulk een kerk zal weten dat men niet tegelijk van een christelijke kerk en 'n gesegregeerde kerk kan praten. Zo'n kerk (dit betekent: de christenen, de gemeente) zal zich inzetten voor de gerechtigheid op elk vlak. J. Verkuyl spreekt, geheel ad rem, van een jubeljaar:

> *'Eeuwenlang zijn de raciale relaties vergiftigd door exploitatie, overheersing, knechtschap, het gebruiken van andere rassen voor eigenbelang. Daardoor zijn de bezitsverhouding, de handelsrelaties, de economische en politieke machtsverhoudingen scheef gegroeid en nog steeds draagt de wereldsamenleving het stempel daarvan. Wij zullen in woord en daad moeten werken aan een re-distributie van de macht, aan een andere arbeidsverdeling, een herstel der gerechtigheid.'*[4]

In dit doen van gerechtigheid vanuit de kerk moet steeds getracht worden de echte vragen te stellen: de echte vragen naar eigen schuld, de werkelijke situatie en nood van de ander, naar eigen verantwoordelijkheid. We moeten ons durven beperken tot het meest dringende, het echte.

[...]

Het zal duidelijk geworden zijn dat in de knechting van zwarten de blanken zelf jammerlijk onvrij en vervreemd zijn. Zwarte Theologie wil ook opnieuw waarmaken dit, wat in de zwarte Afrikaanse gemeenschap heilig was, lang voordat blanken kwamen: de solidariteit, de eerbied voor elkaar en de gemeenschap tussen alle mensen. Eigenlijk is het beangstigend dat, zolang we elkaar kennen, dat wil zeggen zolang wij het christelijk geloof kennen, dit element zo goed als verdwenen is. Deze gemeenschap ligt niet voor het grijpen, ze ligt aan de andere kant van veel strijd en vertwijfeling. Maar het is niet ongrijpbaar, het is zo werkelijk als Afrika zelf; immers:

'Muntu ni munta cifukwa cabanyake'

luidt een oer-oud Tumbuka-spreekwoord – een mens is slechts mens vanwege anderen, voor anderen. Daar willen wij naartoe.

Noten

[1] Bijvoorbeeld: Marije van Beek, 'Jezus mag minder wit, vinden ook Nederlandse kerken', *Trouw* 2 oktober 2020.

[2] Zie: James Cone, *A Black Theology of Liberation,* New York: 1972, 203-227. Ook: Albert Cleage jr., *The Black Messiah,* New York: 1969.

[3] Idem, 213, 219.

[4] J. Verkuyl, *'Enkele notities over de christelijke antropologische veronderstellingen in de strijd om raciale gerechtigheid en de consequenties daarvan in deze tijd', Rondom het Woord,* mei 1970, 183.

Bron: *Wereld en Zending,* jaargang 3, 1974, 265-281 (fragmenten uit de pagina's 272-281)

Gebroken hart

Erica Garner kijkt mij aan met een wat trieste en vermoeide blik, om haar mond de echo van haar glimlach. Daar staat ze, in haar *hoodie*. Op de plek van haar hart is een scène afgebeeld met vier witte politieagenten. Ze drukken een zwarte man op de grond. Ze snijden zijn adem af. De man ligt er slap bij. Zijn rechterhand strekt zich naar mij uit om hulp, wat wordt benadrukt door overdreven perspectief waardoor de hand wordt vergroot. De man heeft vleugels. Zijn rechtervleugel hangt slap over de rand van het schilderij. Is hij nog in leven?

Boven het hoofd van Erica straalt een nimbus. Een hand komt uit de linkerbovenhoek, die met een kwetsbaar troostend gebaar over haar haren strijkt. De achtergrond van de tekening is gevuld met wolken.

Ik word er stil van, het werk maakt mij triest en onmachtig. Dit is zo'n werk dat maatschappelijke onderwerpen uit het nieuws verpersoonlijkt en in één klap in mijn binnenste raakt.

Ik kende Erica Garner niet, nu wel. Haar vader Eric Garner overleed in 2014 door een wurggreep van politieagenten. Sindsdien wijdde Erica haar leven aan sociale gerechtigheid en vocht ze voor mensen zoals haar vader en tegen politiegeweld. In 2017 kreeg ze hartproblemen en n twee hartaanvallen volgden. Op 30 december 2017 overleed zij. Dáreece Walker, die deze tekening maakte, gaf zijn werk van haar een titel met een dubbele lading: Erica stierf aan een gebroken hart, gebroken door hartfalen en door het verdriet om haar vader. Extra dimensie geeft het materiaal dat hij gebruikt: karton. Een alledaags, inwisselbaar, bruin en gelaagd materiaal. Kenmerken die Walker herkent in zijn leven en die van vele andere zwarte Amerikanen. Walker zet het protest van Erica met haar portret voort en toont dat zij niet minder waard is dan ieder ander.

— Jolien van der Velde-van Braak MA is kunsthistorica en theologe. Zij zoekt de verbinding van beeldende kunst met geloof, kerk en theologie.

Dáreece Walker, 'St. Erica Garner and Her Broken Heart', houtskool op karton
Bron: www.dareecejwalker.com/our-angels

Symposium 'Building Bridges towards a more Humane Society'

Meer dan zestig mensen kwamen op 16 en 17 oktober via Zoom bij elkaar om met een symposium het 25-jarig bestaan van het Bridging Gaps Program (Vrije Universiteit/Protestantse Theologische Universiteit) te vieren. We waren met elkaar verbonden vanuit alle delen van de wereld om te memoreren hoe het programma waar we deel van mochten uitmaken, ons leven radicaal heeft veranderd. We hoorden van eerdere deelnemers aan het programma hoe zij zich blijven inzetten om een meer menselijke en meer rechtvaardige samenleving te bouwen in hun eigen context.
De presentaties van mannen en vrouwen uit het zuiden van de wereld kwamen onder andere uit Indonesië, Uruguay, Colombia en Zuid-Afrika. Ze reflecteerden hoe de methodologie van het contextueel bijbellezen heeft bijgedragen aan het versterken van begeleidingsprocessen van gemeenschappen en hun strijd voor rechtvaardigheid.
In de *break-out*-groepen benoemden de deelnemers het belang van het regelmatig tijd en ruimte maken voor interculturele ontmoetingen, zeker nu online vergaderingen een nieuwe realiteit zijn die deze vergemakkelijken. De deelnemers presenteerden uitdagingen en acties voor de toekomst van het programma. De suggesties waren bijvoorbeeld het creëren van een academische ruimte als een 'universitaire' overbruggingsruimte of een netwerk waar updates gegeven kunnen worden over waar mensen mee bezig zijn en die wereldwijde solidariteit nodig hebben.
Na het symposium was het duidelijk dat er heel veel hoop is te midden van zoveel onrechtvaardige situaties. Elke deelnemer werkt hard, nu in zijn of haar context, en deze interculturele uitwisseling heeft iedereen doen inzien dat ze niet alleen staan in hun strijd voor een meer menselijke wereld.

— María León-Olarte, Research Master Student Theology & Religious Studies, Vrije Universiteit Amsterdam

Dom Hélder Câmaralezing 2020

De Dom Hélder Câmaralezing wordt jaarlijks georganiseerd vanuit het Centrum voor Contextuele Bijbelinterpretatie (Protestantse Theologische Universiteit/Faculteit Religie en Theologie van de Vrije Universiteit), in samenwerking met Kerk in Actie en de Nederlandse Zendingsraad. De lezing geeft de gelegenheid theologische stemmen uit andere werelddelen te horen en beschikbaar te maken voor de Nederlandse context.
Dit jaar sprak dr. Marilú Rojas Salazar (onder meer hoogleraar aan de Universidad Iberoamericana) uit Mexico de lezing uit.
In haar lezing schetste Salazar een driehoek tussen het dochtertje van Jaïrus uit Marcus 5:41-43, het leven van vrouwen in Mexico vandaag de dag en het gedicht 'Een gebed voor Marilyn Monroe' van de Nicaraguaanse priesterdichter Ernesto Cardenal (1925-2020).
In Marcus 5 geeft Jezus het dochtertje van Jaïrus haar lichaam terug met de woorden: 'Meisje, ik zeg je, sta op!' Salazar wees erop dat het meisje zonder naam viel onder het gezag van een patriarchaal religieus systeem. Zij was een lichaam om uit te huwelijken, om goederen en bezit voor uit te wisselen. Jezus overschrijdt echter een grens en geeft de jonge vrouw haar lichaam terug. Haar lichaam is niet langer bezit van haar familie maar is nu van haar. Salazar koppelde dit aan het protest van de vrouwen dat klinkt in de straten van Mexico: 'Mijn lichaam is van mij!'. Hoe vaak worden lichamen in Latijns-Amerika niet onzichtbaar gemaakt, mishandeld of gedood. Er zijn vele illegale graven in Mexico. Duizenden verdwenen lichamen. Vrouwenlichamen, gedumpt langs de weg.
In 'Een gebed voor Marilyn Monroe' betreurt Ernesto Cardenal een vrouw die verdween in de schijnwerpers, een lichaam gebruikt. Een vrouw dromend als jong meisje van een filmcarrière. Een jong meisje, een weeskind, verkracht op haar negende. Ze kreeg die carrière, maar men vond haar dood in haar bed reikend naar een telefoon. Salazar duidde het gebed als gaand over huiselijk geweld, seksueel geweld, en geweld op de werkvloer zoals die plaatsvinden tegen vrouwen sinds de jaren zestig van de twintigste eeuw. Het gaat over de verhalen van uitgebuite meisjes en lichamen die te koop zijn. Cardenal tekende protest aan met zijn en Salazar sluit daarbij aan. Marilyn werd kalmerende middelen gegeven in plaats van liefde. Jezus geeft het meisje in Marcus 5 het voedsel van de liefde. In Jezus' oproep aan het meisje ziet Salazar een bredere oproep aan ons allemaal: Mensheid, sta op!
Prof.dr. Mariecke van den Berg, hoogleraar voor feminisme en christendom aan de Radboud Universiteit in Nijmegen, gaf een reactie. Van den Berg zette naast Marcus 5:41-43 de tekst van Ezechiël 2:1-2: 'Sta op je voeten!' Dit brengt een kritische vraag naar voren voor elke tekst, preek, of praktijk: Zet het mensen op hun voeten?
Mw. Rommie Nauta, tot 2020 directeur van Kerk in Actie, hield een slotbeschouwing. Zij roemde de bevrijdingstheologie en hoe die de context introduceerde. Dat geeft de Protestantse Kerk de uitdaging zich als kerk opnieuw te verbinden met de context. Ze stelde eveneens de vraag naar de mogelijkheden van kerkzijn thuis. Kerk verbonden met het dagelijkse leven, zoals de basisgroepen en pinksterkerken ons daarin voorgaan. Kerk-zijn op de plek van het familie-zijn. De plek waar vrouwen veel sneller de ruimte krijgen om leiders te zijn.

— Sietske Blok, theoloog en medewerker publiciteit van de Nederlandse Zendingsraad

Webinar 'Context and catholicity in the science and religion debate'

In dit webinar van de Protestantse Theologische Universiteit op 12 november bespraken prof. Benno van den Toren en dr. Klaas Bom de resultaten van hun onderzoek 'Wetenschap en religie in Franstalig Afrika'. Daarin onderzochten zij het geleefde geloof van christelijke studenten en academici in Abidjan (Ivoorkust), Kinshasa (DR Congo) en Yaoundé (Kameroen) en hoe zij het raakvlak tussen wetenschap en religie benaderen.
Franssprekend Afrika is gekoloniseerd geweest door Frankrijk en is daardoor ook beïnvloed door de opvattingen over de verhouding tussen wetenschap en religie in Frankrijk. Vanuit traditioneel Afrikaans perspectief wordt wetenschap en religie als één geheel gezien, er is geen scheiding tussen. Spiritualiteit is net zo goed onderdeel van wetenschappelijke arbeid en wetenschap en religie beïnvloeden elkaar. Jarenlang was er geen ruimte voor dit perspectief in de context van de universiteit die sterk beïnvloedt werd en wordt door het dominante westerse denken over wetenschap en religie. In de Nederlandse context, daarentegen, krijgt wetenschap op zichzelf soms trekken van religie.
Naar aanleiding van dit veldonderzoek doen Bom en Van den Toren een voorstel voor een raamwerk dat een intercultureel debat mogelijk maakt. Dat voorstel beschrijven ze in het boek *Context and catholicity in the science and religion debate: intercultural contributions from French-speaking Africa* (Brill 2020) waarin ze rekenschap afleggen van hun eigen westerse positie ten opzichte van het onderzoek. De uitkomsten van dit veldonderzoek kunnen worden gebruikt in een wereldwijd perspectief op het bedrijven van theologie en zorgen voor een bredere blik in het academisch debat. Het debat is van oorsprong westers, dus voor een goed intercultureel gesprek moet er breder worden gekeken naar de verhouding tussen wetenschap en religie.
Na de bespreking reageerden professor Jesse Mugambi (Nairobi) en professor Ignacio Silva (Buenos Aires) op het onderzoek. Zij publiceerden eerder over het raakvlak tussen wetenschap en religie en reageerden vanuit hun perspectief op het onderzoek.
— Renate Japenga

Webinar 'Missie en oecumene: van Arusha naar Karlsruhe'

Op 25 september organiseerden de Nederlandse Zendingsraad en de Raad van Kerken in Nederland een webinar waarin een eerste stap gezet werd in de voorbereiding van de General Assembly van de Wereldraad van Kerken in Karlsruhe in 2022. Door te beginnen bij de Wereldzendingsconferentie van 2018 in Arusha, Tanzania, werd er een verband gelegd tussen het oecumenisch denken in de zendingsbeweging en de kerkelijke oecumene.
De eerste hoofdspreker, Risto Jukko (Commission on World Mission and Evangelism van de Wereldraad van Kerken), nam ons mee naar hoe discipelschap, het navolgen van Jezus Christus, de nadruk kreeg als een paradigma voor missie, hoewel het thema van de conferentie: 'Moving in the Spirit. Called to Transforming Discipleship', een nadruk op het werk van de Heilige Geest zou doen verwachten. Maar, liet hij zien, discipelschap is een actueel thema in de breedte van de kerken en zendingsbewegingen. Met een christologische interpretatie van discipelschap is de stap naar het thema van de Algemene Assemblee in Karlsruhe snel gelegd: 'Christ's Love Moves us to Reconciliation and Unity'. Dit thema nodigt immers ook uit om over discipelschap na te denken.
De tweede hoofdspreker, Geert van Dartel (Katholieke Raad voor de Oecumene en voorzitter van de Raad van Kerken Nederland), stelde de prangende vraag wat we in Nederland kunnen doen met de ervaringen en de theologie die voortkomt uit deze ontmoetingen. Hoe kunnen die de gemeenschappen bereiken? Hij suggereert dat het discipelschap dat hij zou willen beoefenen een discipelschap is dat zowel hemzelf transformeert als ook het goede nieuws in onze context brengt: 'Laten we beginnen met het vertellen van verhalen: verhalen van hoop en verdriet om elkaar te inspireren en te bemoedigen zodat we licht zijn en verlichting brengen aan mensen in nood.'
In verschillende reacties op de hoofdsprekers werd onder andere discipelschap en de betekenis daarvan in zowel oecumenische als evangelische kring verder uitgediept.
Te bekijken op www.zendingsraad.nl/verdieping

Tips van de Redactie

- Council for World Mission (CWM), INSiGHT, juni 2020
Digitaal tweemaandelijks blad; in juni kwamen de actualiteit van Covid-19 en de antiracisme-protesten bij elkaar. Aanrader is het artikel 'Silent no longer: The roots of racism in mission'. *issuu.com/cwmission/docs/insight_issue_11/22*

- Wereldraad van Kerken, Webinar Series 'Theological reflection on hate speech and whiteness
Serie van vijf webinars met bijdragen uit verschillende geografische en kerkelijke contexten. *oikoumene.org/events/webinar-series-theological-reflections-on-hate-speech-and-whiteness*

- MissieNederland, 'Meer (dan) kleur', Ideaz, november 2020
Luisteren en leren naar de vragen die racisme en Black Lives Matter voor de kerk in Nederland opwerpt. Reflectie, voorbeelden en gesprekssuggesties. *missienederland.nl/webshop*

Film

Films over onrecht maken mij boos

Met veel plezier neem ik in deze rubriek het stokje van Joël Friso over. Een goede film raakt en zo zult u mij hier vaak geroerd aantreffen. Of beroerd, want films over onrecht maken mij altijd boos.
Mijn eerste schokkende ervaring met racisme op het filmdoek was de klassieke *Planet of the apes*-reeks, onverminderd actueel. Meer recent denk ik bijvoorbeeld aan het ijzersterke *Just Mercy*, waarin een zwarte advocaat opkomt voor ter dood veroordeelden. Wat hij moet verduren in een wit rechtssysteem is vaak te pijnlijk om aan te zien. In het voor jongeren zeer geschikte *The Hate U Give* (naar het gelijknamige boek) raakte het absurde van racisme me. Een sleutelscène daarbij is het moment dat een zwarte vader aan zijn kinderen uitlegt wat zij moeten doen als ze door de politie worden aangehouden. Als zo'n speech standaard hoort bij het opvoeden van zwarte kinderen, dan weet je dat er iets mis is met het systeem.
Afgelopen maand werd ik in de bioscoop opnieuw diep geschokt door de verwoestende werking van racisme. De thriller *Antebellum* opent met een prachtig lang openingsshot: we belanden rechtstreeks op een Amerikaanse slavenplantage. Niet alleen het geweld en de totale onderdrukking maken een verpletterende indruk, maar vooral de twist die in de film zit: de horror van racisme komt als een mokerslag bij je binnen. De gewelddadige oplossing van de filmheldin lijkt mij niet de juiste, maar hoe zet je dan je woede in voor het goede? Een eerste stap is steeds weer het racisme in jezelf te erkennen en je te verzetten tegen alles waar we de ander beoordelen op zijn of haar huidskleur. Hoe klein dat soms ook kan zijn. Tegelijk doet *Antebellum* me hartstochtelijk verlangen naar de dag dat racisme volkomen weggevaagd is.

— Boaz van Luijk is theoloog, coach en eigenaar van De Verwandering, en filmrecensent bij het *Nederlands Dagblad*.

Muziek

Iedereen een stem

Kerkmuziek en de actualiteit staan doorgaans wat ver van elkaar af, maar niet altijd. Afgelopen zomer laaide de discussie over het gebruik van het woord 'neger' in het *Liedboek – zingen en bidden in huis en kerk* uit 2013 weer op. De vereniging van migrantenkerken Samen Kerk in Nederland (SKIN) riep op om couplet 19 van Lied 737 'Jeruzalem, mijn vaderstad' aan te passen. Dat couplet luidt:

> 'De negers met hun loftrompet,
> de joden met hun ster,
> wie arm is, achterop gezet,
> de vromen van oudsher,'

Op de 16e-eeuwse Engelse liedmelodie dichtte Willem Barnard een ballade over het hemelse Jeruzalem en de heiligen die ons zijn voorgegaan. Dat slaat zowel op bijbelse personen als historische figuren daarna, zoals Ambrosius en Luther. In die context worden joden en donkerkleurigen genoemd als vertolkers van de lofzang in donkere tijden, namelijk in de Tweede Wereldoorlog en tijdens de burgerrechtenbeweging.
Barnard geeft dus eigenlijk op een ontroerende manier iedereen een stem in de pelgrimszang op reis naar Jeruzalem. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de familie van Barnard het voor de dichter opnam en hem vrijwaarde van racistische connotaties. In een interview met dagblad *Trouw* riep zoon Benno Barnard tegelijkertijd op om het woord 'negers' wel aan te passen. Dit is eigenlijk een kernpunt van het racisme-debat in onze samenleving. Woorden, gebruiken of tradities zijn wellicht niet racistisch bedoeld, maar kunnen wel zo ervaren worden en vragen daarmee om aanpassing.
Hoe mooi het lied ook is en de intenties van de dichter waren, iemand met een donkere huidskleur kan het niet zonder meer meezingen. Dat is toch het laatste wat een kerk wil veroorzaken?
Benno Barnard noemt een alternatieve suggestie van dichter Ingmar Heytze, namelijk om de woorden te vervangen door de muziekstijlen die dicht bij de genoemde bevolkingsgroepen liggen: gospel en klezmer. Het lijkt mij een prachtige oplossing die recht doet aan dit bijzonder inclusieve lied.

— Iddo van der Giessen is cantor-organist van de Goede Herderkerk te Rotterdam-Schiebroek, Research Master Student Geschiedenis en Master of Music Organ. Dit is zijn laatste bijdrage aan *TussenRuimte*. *www.iddovandergiessen.nl*

Boeken

Elma Drayer, *Witte schuld. Over identiteitspolitiek*, Amsterdam: Atlas Contact, 2019, 189 bladzijden, € 15,00

Elma Drayer, columniste bij *Trouw* en later bij *de Volkskrant*, is dwars. Ze laat in haar boek *Witte schuld. Over identiteitspolitiek* geen twijfel bestaan over haar afkeer ervan. Ze polemiseert onder andere tegen het antiracisme-discours, zoals verwoord door Gloria Wekker in *Witte onschuld*. Zoals Drayer zelf schrijft in het voorwoord, vinden we in *Witte schuld* veel terug uit columns en artikelen die ze elders schreef. Het boek deed mij denken aan Renate Rubinstein, die – alweer meer dan dertig jaar geleden – niet bang was voor politiek incorrecte uitspraken. Ik houd daar wel van.

De ondertitel van het boek geeft precies aan waar het om gaat: haar afkeer van en verzet tegen identiteitspolitiek die sociaal en politiek de samenleving tot op het bot verdeelt. Of dat nu van 'links' of van 'rechts' komt. Ze noemt het een giffabriekje. In de 'black twitter' kring worden critici weggezet als racist en zwarten als verraders, zoals in PVV-kring verdedigers van de roetveegpiet als 'landverraders' worden weggezet. Niet bang voor haatmails – waar ze ervaring mee heeft – werkt Drayer in tien hoofdstukjes toe naar haar slotthese: 'Kleurenblindheid zou het streven moeten zijn.'

Onderweg passeert de zwarte-piet-controverse, in 2011 onontkoombaar op de kaart gezet. We lezen hoe Sunny Bergman in 2014 de term 'wit privilege' introduceert. Maar Nederlanders willen dat niet onder ogen zien. Hun vierhonderd jaar imperialisme dragen Nederlanders als een erfelijke belasting tussen de oren, volgens Gloria Wekker. Je kunt beter calvinist zijn, zegt Drayer, want daarin is iedereen schuldig. Als wit-zijn schuldig-zijn is, wat is dan de schuld van de arme Brabantse wever of de Amsterdamse weeskinderen? Excuses aanbieden voor daden die je zelf niet op je geweten hebt is gratuit. De 'diepe spijt' die achtereenvolgende kabinetten hebben betuigd is meer dan voldoende (88).

Drayer gaat ook in op de paradox dat men enerzijds pleit voor afspiegeling van de samenleving in redacties en opiniërende programma's, maar tegelijk het podium onthouden wil aan wie genuanceerd of anders in de racisme discussie staat. Zij mogen geen podium krijgen ('no platforming'). Mensen uit minderheden moeten op school of universiteit ook niet met voor hen pijnlijke standpunten geconfronteerd worden (*safe learning environment*). Maar het is niet normaal, zeker niet in de academische wereld, om afwijkende meningen geen podium te geven, reageert Drayer. Ze citeert Barack Obama: 'Je moet niet gepamperd en beschermd worden tegen andermans standpunten' (34).

In het hoofdstuk over 'taalzuiveringen' gaat ze onder andere in op het nieuwe taboe op het woord 'slaaf'. Spreken over 'nieuwe slavernij' (kinderarbeid, naaiateliers) is ook taboe, want het is oneerlijke vergelijking met mensen die eeuwenlang tot slavernij veroordeeld waren. Onwelgevallige woorden met negatieve connotatie wijzigen, zegt Drayer, leidt er toe dat de nieuwe woorden ook weer een ongunstige betekenis krijgen (gastarbeiders = buitenlandse werknemers, allochtonen = mensen met een migratieachtergrond). De linguïst Steven Pinker noemt dat 'de tredmolen van het eufemisme' (66).

Toegegeven, het boek is geen afgewogen essay. Er komt van alles voorbij: het omver halen van standbeelden, specifieke privileges opeisen vanwege je etnische achtergrond, niet mogen opschrijven wat je ziet als journalist, alleen om ideologische redenen, de discussie rond 'culturele toe-eigening' en de kritiek op de schrijver Robert Vuijsje. Diens boek *Alleen maar nette mensen* wordt aangewezen als bron van racistische beelden. Zeker, diversiteit is nodig, verzucht Drayer, maar het is te belangrijk om het aan de activisten over te laten.

Ze wijst ook op de blinde vlek voor machtsmisbruik in eigen kring, met als voorbeeld het jarenlange zwijgen rond Bill Cosby's seksueel wangedrag. Zulk zwijgen en het veroordelen van klokkenluiders is trouwens een bekend verschijnsel, zowel in religieuze als bij ideologisch bevlogen groepen. In dit verband is er de paradox dat de huidige identiteitspolitiek diversiteit in het vaandel heeft, maar moeite heeft de 'witte' stem en steun op weg erheen te waarderen.

Een citaat uit de slotparagraaf: 'Zo'n kleurenblinde samenleving komt er alleen als wij elkaar leren beoordelen op individuele talenten, kwaliteiten en verdiensten. Want het tamboereren op groepskenmerken houdt de ongelijkheid alleen maar in stand.' Kortom, actueler en pittiger kunt u het niet krijgen. — *Rob van Essen*

Samuel Lee, *De Bijbel in de Bijlmer. 1 miljoen migrantenchristenen in Nederland*, Haarlem: Nederlands Bijbelgenootschap, 128 bladzijden, € 12,95

Samuel Lee werd in november 2019 uitgeroepen tot Theoloog des Vaderlands. In zijn boek toont hij dat migratie van alle tijden is. Voor hem is de relatie tussen migratie in de Bijbel en de migranten in de Bijlmer flagrant. Velen van hebben een lange reis – al dan niet gedwongen – afgelegd voordat zij daar kwamen te wonen. Lee slaagt erin om de rol van de christen-migrant in Nederland positief te belichten.

Zijn relaas begint met een fotobeeld van zijn eigen migratieverhaal met de veelzeggende tekst 'Lessen uit de oase' (8-9). 'In het seculiere Nederland vormt de Bijlmer een oase van religieus leven. De moskee, de kerk, de hindoestaanse tempel en andere religieuze uitingen zijn ruim vertegenwoordigd in de Bijlmer. Met name de aanwezigheid van de migrantenkerken is duidelijk zichtbaar...' (11). Hij maakt er geen geheim van hoe verguld hij is om daar te wonen.

Lee toont aan, dat de migranten in de Bijlmer een buitengewone relatie hebben met migratie in de joodse Bijbel. Hij illustreert dit aan de hand van meditaties over zes figuren uit het Oude Testament, afgewisseld met levensschetsen van huidige Bijlmerbewoners. De bijbelstudies had ik eerder gelezen in een

Engelse versie, getiteld *Blessed migranten. A biblical perspective on Migration & What Every Migrant Needs To Know*, uitgegeven in 2009 door Foundation Press. Voor dit boek zijn deze studies in opdracht van het Nederlands Bijbelgenootschap geactualiseerd door Theanne Boer. Het zijn verhalen van God met zijn mensen, waarbij verbondenheid, eenzaamheid, lijden, rechtvaardigheid, belofte en bevrijding in beeld komen.

Abraham is de eerste bijbelse figuur die als 'vader aller migranten' wordt beschreven. Daarna volgt Jakob, die door ambitie gedreven loog en bedroog. Als migrant overwint hij conflicten en groeit door van zwerver tot gezegend mens. Jozef blijkt vervolgens in staat te zijn om zijn broers in Egypte te vergeven en zich met hen te verzoenen. Hij overwint de bitterheid in zijn bestaan door zich loyaal en integer op te stellen. Ruth durft het aan als vreemdelinge zich te manifesteren als bruggenbouwer van liefde, offer en volharding. Zij omarmt en respecteert de mensen en de cultuur, waar ze komt te wonen. Daniël wordt gesierd door zijn moed; hij weigert te knielen voor een wereldheerser en verkiest trouw en loyaal te zijn aan de God van zijn vaderen. Het dienstmeisje van Naäman staat symbool voor de economische vluchteling en de gelukzoeker. Hoewel zij totaal afhankelijk is van Naäman, kiest zij ervoor hem te vergeven en te ondersteunen in zijn levensworsteling.

Als christen met een migratieachtergrond – geboren in Nederland uit Molukse ouders – herkende ik me in de verhalen van de bijbelse personen. Als Moluks predikant in de gemeente en als gevangenispredikant heb ik deze verhalen ter sprake gebracht. Ik daagde mensen uit om met de ogen van die bijbelse figuren hun realiteit te aanschouwen. Het is inspirerend om te ervaren, dat je als mens op meer manieren met migratie om kunt gaan. Ook is het verrassend om te lezen hoe de bijbelverhalen doorgetrokken worden in de levensverhalen uit de Bijlmer. Zo expliciteert Lee de rol van de Bijbel in de Bijlmer. Hoe mensen worstelden in hun leven met hun migratie om uiteindelijk via het lezen van de Bijbel het vreemdelingschap en de migratie te omarmen.

Zo is Stanley geboren in Nigeria. In de Bijlmer leeft hij '*Christ-like*'. 'De kernboodschap is de liefde van Christus. Het is niet gemakkelijk om altijd iedereen in liefde tegemoet te treden, maar laten we het proberen' (35). Terry is geboren en getogen in de Bijlmer. Zijn ouders komen uit Ghana. Hij stond als tiener voor de driesprong van criminaliteit, studie en talent. Hier deelt hij zijn passie voor voetbal en bijbellezen. Jennifer zag het levenslicht in de Filipijnen en kwam naar Nederland om te werken. Te midden van allerlei tegenslagen putte zij kracht uit het Woord van God. Het hielp haar thuis te komen in de Nederlandse cultuur. Thea, een gepensioneerde docente uit Suriname, richt zich op haar gave om te bidden voor de buurt; uit ervaring weet zij dat God antwoordt. Mimi, geboren in Nigeria, kwam op haar veertiende in de Bijlmer wonen. Nu beschouwt zij de kerk als haar familie. Zij laat zich gidsen door de Bijbel als het gaat om levenskeuzes en respectvol bestaan. Het verhaal van de zesde migrant is die van Samuel Lee zelf.

Als Moluks kind raakte ik op de zondagsschool in de Molukse wijk gefascineerd door de oudtestamentische verhalen. Leitmotiv was de manier hoe bijbelse personen op reis gingen en ver van huis overleefden. Toen ik als student theologie in een identiteitscrisis verkeerde, ben ik doorgegaan met het lezen van de oudtestamentische personages, die Lee in zijn boek behandelt. Het hielp mij mijn geloof te behouden. Ik was verlost van mijn verbittering vanwege mijn historische feitenkennis van het Nederlandse imperialisme. Door de studie kwam ik via een missionaris in aanraking met de gedachten van de Zuid-Koreaanse Amerikaanse theoloog Sang H. Lee. Ik was vooral gebiologeerd door zijn exegese over Genesis 12. Hij pleitte ervoor, dat de Zuid-Koreanen in de Verenigde Staten geen genoegen moesten nemen met een plek in de marge van de Amerikaanse samenle-

Tips van de Redactie

• Janneke Stegeman, *Alles moet anders! Bevrijdingstheologie voor witte Nederlanders*, Utrecht: KokBoekencentrum, 2017
Witte mensen hebben ook bevrijdingstheologie nodig: eentje die bevrijdt van het witte superioriteitsdenken dat verweven is geraakt met Europese theologie en kerkelijke tradities. Een essay dat het persoonlijke, lichamelijke en theologische als een eenheid ziet. Stegeman biedt zowel deconstructie als ook een aanzet tot het hervormen van onze tradities en theologie zodat deze bevrijdend voor witte Nederlanders kan worden.

• J. Kameron Carter, *Race. A Theological Account,* Oxford: Oxford University Press, 2008
In dit lijvig theologisch werk gaat J. Kameron Carter na hoe 'het moderne discours over ras en ook de raciale praktijk ontstonden binnen een Christelijk theologisch discours en missiologische praktijk, die op hun beurt verbonden waren aan de praktijk van 'empire' met het oog op de uitbreiding van westerse beschaving' (3). Hoe deconstrueren we de verwevenheid moderne theologische verbeelding met de moderne raciale verbeelding en hoe kunnen we een nieuw, een ander discours inzetten?

• James W. Perkinson, *White Theology. Outing Supremacy in Modernity,* New York: Palgrave Macmillan, 2004
James Perkinson kijkt vanuit een wit perspectief naar de geschiedenis van theologie en ras en gaat de dialoog aan met zwarte theologie: zoekend naar een respons vanuit witte theologie.

• EO, De Ongelooflijke Podcast over Racisme, juni 2020
Bestaat er institutioneel racisme? Is er zoiets als 'wit privilege' of 'witte schuld' en zijn zogenoemde 'witte religies' als het christendom zelf niet vooral een bron van racisme?
open.spotify.com/episode/1CXCtgt1aTZJtz2Hq3hOQr

ving, maar dat ze net zoals Abraham geroepen zijn. Overstijg je grenzen en wordt een zegen in en voor de Verenigde Staten. Zijn benadering deed mij goed. Net zoals het boek van Samuel Lee mij momenteel inspireert in mijn geloofsontwikkeling. 'Wanneer de Bijbel herontdekt wordt in het licht van liefde, menselijkheid en goedheid, denk ik dat hij ook beter ontvangen wordt binnen de Nederlandse samenleving' (20).
Elke meditatie en elk levensverhaal wordt positief afgesloten met een speciale boodschap voor elke migrant:

- Kies er voor om in gehoorzaamheid te leven aan Gods Woord.
- Kies er voor om een migrant van zegen te zijn.
- Kies er voor om loyaal en integer te leven.
- Kies voor een betere toekomst: leer de taal en de cultuur van het gastland.
- Kies er voor om trouw te blijven aan bijbelse principes.
- Kies er voor te weten wie je bent en wie Jezus voor je is.

Lee blijft ieder van ons uitdagen om als migrant, vertrouwend op de nabijheid van de Allerhoogste, te kiezen om tot zegen te zijn in het gastland waar we terecht komen.

— Verry Patty

AGENDA

Omdat er voor de eerste maanden van het nieuwe jaar nog nauwelijks activiteiten bekend zijn gemaakt, zeker niet genoeg om de TR-agenda te vullen, bieden we hier 'ter leringhe ende vermaeck' een retrospectieve agenda vol webinars met thema's rondom missiologie en interculturele theologie die de afgelopen maanden plaats hebben gevonden.

Webinar 'Converting Discipleship: Dissidence and Metanoia'

In de voortgaande reflectie op discipelschap biedt de Commission for World Mission and Evangelism van de Wereldraad van Kerken het document *Converting Discipleship: Dissidence* and *Metanoia* aan. In dit document wordt ook de weg naar de General Assembly in Karlsruhe ingezet met een paragraaf over 'Christ's love moves the world to reconciliation and unity'. Het document werd eind november 2020 gepresenteerd in een webinar. Metropoliet Josif (Argentinië), Necta Montes (United Church Filipijnen en World Student Christian Federation), Mutale Mulenga Kaunda (Assemblies of God Zambia) presenteren hun reacties op het document vanuit verschillende contexten en kerkelijke achtergronden over het thema.
youtu.be/aD2tHa_GotY

Webinar 'People on the Move: Solidarity and Advocacy'

Dit webinar van de Wereldraad van Kerken kijkt naar de gevolgen van Covid-19 op het leven en de ervaringen van vluchtelingen, stateloze personen, migranten, seizoenwerkers en ongedocumenteerden. Het webinar wil kijken naar de impact van de pandemie op mensen in de marge. De gevolgen voor deze groepen zijn groot: qua gezondheidszorg, economisch en qua kwetsbaarheid door het sluiten van grenzen. Hoe kunnen kerken solidair met deze groepen blijven? Hoe kunnen de belangen van deze groepen verdedigd worden te midden van een pandemie? Een internationaal panel geeft een blik in de keuken van de situatie aan de basis en hoe kerken en geloofsgemeenschappen daarop kunnen en moeten reageren.
youtu.be/S-HWV5tjjjM

Webinar-series eDARE

Net als vele andere conferenties ging dit jaar het DARE (Discernment and Radaical Engagement) Forum van de Council for World Mission niet door. In plaats daarvan werden in regionale tijdzone-delen – Afrika en Europa, Azië en het Pacifisch Gebied, de Amerika's en het Caribisch Gebied – *papers* gepresenteerd door theologen uit die regio's. Zij gaven vanuit verschillende theologische disciplines inzichten rond het thema 'Daring God-talk: what is normal?' Een uitdagende serie overwegingen over onze wereld, hoe we ons daartoe verhouden als mensen en als christenen, nu in de context van Covid-19 en daarna. De sessies zijn te bekijken op een speciaal voor dit forum ingerichte website. *edare.cwmission.org*

Podcast Kerk en Samenleving

Jan Wolsheimer (MissieNederland) ontvangt gasten uit kerkelijk Nederland die spreken over actuele kwesties in het Nederlands kerkelijk landschap. In de aflevering *Herkerken* ontvangt hij Remmelt Meijer (theoloog, pionier en kerkbegeleider) en Peter Wierenga (eigenaar van Bureau Kerkwerk & consulent Missionair en Diaconaal werk bij de Nederlands Gereformeerde Kerk) en spreekt met hen naar aanleiding van hun boek *Herkerken. De toekomst van geloofsgemeenschappen.* De heren kijken met name naar de rol van kerken en missie ten tijde van en na corona: hoe is de crisis juist een mogelijkheid voor de kerken om mensen te bereiken en bij het geloof te betrekken?
missienederland.nl/actueel/podcasts/samenleving/aflevering/2020/11/19/Herkerken

McClendon Lecture 2020: 'Inhabiting the City'

De Unie van Bapistengemeenten en het International Baptist Theological Study Centre organiseerden voor de tweede maal de McClendon-lezing. Hiervoor was dit jaar Ryan Andrew Newson uitgenodigd om te spreken en met de 'aanwezigen' na te denken over wat het betekent om als volgelingen van Jezus Christus te leven in hedendaagse, plurale stedelijke samenlevingen. Hoe kan dit dapper en gelovig gedaan worden op een theologisch diepgewortelde wijze in een realiteit waar verschillende narratieven naast elkaar – en soms in concurrentie of in tegenstelling tot elkaar – bestaan?
youtu.be/UGelroED83M (deel 1)
youtu.be/yeEAKs5vBp4 (deel 2)
youtu.be/isE4gUHpbtc (deel 3)

TussenRuimte 2021/1

Missie en contemplatie in Nederland

'Ellipsicoon – paviljoen voocontemplatie en conversatie', Filipijnen, 2015

Hoe kunnen we God leren kennen, Gods wegen herkennen en deelgenoot worden van Gods missie? Door de eeuwen heen is contemplatie, de overweging van het Woord van God, in studie, sacramenten, liturgie en gebed een van de antwoorden geweest. 'Het is het theologische antwoord van geloof, hoop en liefde waardoor de gelovige zich opent voor de openbaring en communicatie van de levende God door Christus in de Heilige Geest', staat in een schrijven vanuit het Vaticaan uit 1980. Maar tegelijkertijd wordt benadrukt dat dit niet betekent dat contemplatie alleen betrekking heeft op je innerlijke leven: het gaat ook over je leven in gemeenschap met anderen, in deze wereld.

Contemplatie en missie zijn dus nauw met elkaar verbonden: zonder het een kan het ander niet bestaan. Dat zien we vandaag de dag terug in de aandacht voor spiritualiteit, de interesse voor retraites, voor *lectio divina*, voor een andere manier van leven in kloosters en leefgemeenschappen, in de dialoog met andere religies en hun spirituele tradities, in de dialoog met beeldende kunst of muziek. Hoe verbindt contemplatie ons met God, met de bron van waaruit we leven? Hoe vinden we een balans tussen naar binnen keren om naar God te zoeken, te luisteren en te overwegen en naar buiten treden, waar we God en onze medemens en de hele schepping ontmoeten?

Bent u nog geen abonnee van TussenRuimte?

Neem nu een proefabonnement of geef het als origineel cadeau!
Het abonnement stopt automatisch.

2 nummers €17,50

Kwartaaltijdschrift voor mensen en organisaties in het missionaire veld wereldwijd

Actuele thema's in de missionaire praktijk worden intercultureel verbreed en theologisch uitgediept. Debat over bestaande missionaire en religieuze praktijken wordt gestimuleerd.

Ga naar **www.kokboekencentrum.nl/tijdschriften/tussenruimte** om uw (cadeau)abonnement afsluiten

KokBoekencentrum tijdschriften

Nieuw verschenen bij KokBoekencentrum

Er zijn Bijbelteksten waarbij je denkt: 'Hoe kan dit in de Bijbel staan?'. Teksten over bijvoorbeeld geweld zijn soms lastig te begrijpen. Dit boek reikt je een hand uit om de allermoeilijkste teksten een plek te geven.

paperback | € 16,99

Een indringende autobiografie over christen zijn in tijden van communisme, geheimhouding en constant dreigend gevaar. Maar Halíks levensverhaal laat ook zien dat de kerk van Christus kan overleven.

paperback | € 29,99

Jonge en (iets) oudere theologen gaan in gesprek over het geloof, traditie en de teksten. Hoe zorg je ervoor dat je geloof niet verstoft maar dat het fris blijft? Met een voorwoord van Samuel Lee.

paperback | € 17,99

Bestel snel en eenvoudig via
www.kokboekencentrum.nl
en de boekhandel

KokBoekencentrum
UITGEVERS | UTRECHT